

Малі герої

Костянтина Малицька

МАЛІ ГЕРОЇ.

КАРТИНИ З ЖИТЯ ДІТИЙ.

Написала Віра Лебедова (псевдонім Костянтини Малицької)

I.

Задля рідного слова.

В червни минуло їй одинадцять літ. Її ім'я Неоніля, та з пестоший кличуть всі Нулею. Не думайте однак, що вона справді є нулею дома, о ні! вона — сьміло сказати-б, найбільша цифра в родині, бо крім много старшого брата, Ромка, вона одна однісінька донечка у своїх заможних родичів. Як на свій вік досить дрібна і ніжна. Перед кількома роками тяжко хорувала на запаленє мозку і лиш чудесним майже способом уратували єї від смерти. З того часу стала вона маленькою царівною дома. Їй не можна нічого відказати, бо зараз плаче, а з плачу болить головка, тому лікар заборонив чим небудь єї дратувати. Доси не мучено єї надто наукою, а і вона сама не пересиджувала дуже радо над лекціями, хоч пропадає за цікавими оповіданнями і сила вже книжочок перечитала. Сего року скінчила четверту клясу рускої шкілки, а тепер ось на вакациях у бабуні і діда на селі з мамусею і братом. Татко — по причині занятий в уряді — лиш в неділю до них навідує ся. Се наймилішії хвилі для Нулі не лиш тому, що може бачити татка, а і задля всіляких ласощий, котрі малій пестійці привозять з міста.

Такий радісний день і сьогодні. Татко зовсім несподівано вчера приїхав мабуть в якимсь ділі і позістане до вечера. Нуля лежить на килимку на рундуці. Дике вино так густо заростає довкола, що ні один луч сонця не заходить крізь сплетене червонаве листе. Вдоволена з холодка Нуля простягнула ся на землі, а заїдаючи цукорки, читає дуже займаюче оповіданє з англійского, п. з. "Малий льорд". Того рода історії вона незвичайно любить. Якраз була в найцікавішій місци, коли се почувла з покою голос татка. Говорено о ній. Нуля піднесла головку від книжки, наслухуючи.

— В сій справі — казав татко — я і приїхав. Треба доконче рішити щось о Нулі, бо вакації короткі. В нашій місті не маємо висшого руского наукового заведеня. Найвчить ся по своєму, коли має нагоду.

— А дома не можна би Нулі дальше учити? — спитала мама.

— Ні — перебив татко — в домашній науці нема тої систематичности, що в публичній школі. Час вже Нули раз порядно взяти ся до книжки, она-ж доси і цілого року не вчила ся, як другі діти.

— Ах! она така марненька! не мучили бисьте єї тою наукою — почув ся голос бабуні. — От, найби ще сей рік відпочала у нас на селі.

— Любі моя бабусенька! мушу їх за се уцілувати — подумала Нуля, рада, що єї справа приймає такий оборот. Та татко щось нині справді надто сердитий і поважний,

коли навіть бабуні не хоче послухати.

— Здоровле Нулі — говорить він — поправило ся вже, а стане ще сильнійше, наколи буде дівчина дальше від дому поміж чужими, коли менше будуть її пестити й опихати ласощами, як дотепер, наколи втягне ся в примусову, правильну працю. Наука єї не змучить, бо талант — хвалити Бога — має.

— Що-ж ти задумуєш з нею? — поспитала мама — а Нулі здавало ся, що в єї голосі затремтіла нута смутку й остраху, і їй чогось жалісно стиснуло ся серденько.

— Хочу віддати її до рускої виділової школи, що з початком вересня отвирає ся у Львові — відказав татко — в сій справі написав я до одного знакового, звідуючи ся про услівя прийнятя. Се мабуть найліпше, наколи єї там помістимо. На станції може бути у паньства Н. — они також мають дівчинку в літах нашої.

Нуля не слухала дальше. Она зірвала ся з килимка і митю кинулась до покою.

— Я не хочу до Львова! я не піду з дому! — кричала з плачем і припала до бабуні, наче-б тамки шукала підмоги. — Бабусенько! не дайте мене! я умру — я не хочу — я буду дома вчити ся, я піду до нашої виділової школи з Олею! я не поїду від мами! — заходила ся щораз дужше.

— От, ще й розхорує ся дитина з плачу — журила ся бабуня — беручи на коліна розмазану внучку.

Татко підійшов до Нулі, а поклавши руку на єї головку, сказав рішучо: Нічого їй не буде, она-ж в мене розумна дівчинка. Виплаче ся тепер, подумає над тим, що чула, і сама попросить, щоби єї відвезти до Львова.

Та Нулі годі було успокоїти ся; она аж до обіду заливала ся слізмами, а на обід нічого не хотіла їсти на превелику турботу бабуні, що побоювала ся о єї здоровле.

Пополудни татко відїхали, мама мала за кілька днів написати, чи Нуля годить ся на се, що урадили, бо силовати єї не хотіли. Про Львів ніхто вже нині не говорив, і она сама про се не згадувала. Она скрила ся у садок, а потонувши в високу траву, стала роздумувати над своєю долею.

Отже єї хочуть дати геть від мами десь далеко поміж чужих людей, хочуть позбути ся — казала до себе з гіркою усьмішкою — і єї мале серденько стискало ся таким жалем, наче-б їй справді нароком заповідяно велику кривду.

І як зможе она жити там самітна, она, що ще ні днини одної не прожила без родини, она, що в ночі, коли приснить ся їй що страшного, перелазить зі свого ліжечка до мамусі під ковдру.

Она тямить, як рік тому поїхала мама з дідунем в сусідство, она остала з бабунею, бо кашляла. Мама вернула аж пізно в ночі, та Нуля не спала до їх повороту. Єї тревожило, щоби мамі не стало ся тамки що злого. Ануж нападуть їх в лісі вовки, або коні сполошать ся, або иньша яка пригода, не дай Боже, лучить ся. Ах! як она мучила ся тоді сими гадками, як безконечно мучила, перевертаючись по ліжечку! А тепер ось цілий рік має жити без мами й татка, між чужими. Чи она їх знає? чи стануть они єї любити? О! певно не дозволять голоснійше засьміяти ся ні побігати, бо се не личить; певно будуть годувати росолами та чистою гербаткою та кажуть ціліський день сидіти

над дуже мудрою книжкою, або зривати очі над якимсь вишиванєм. — Боже мій! Боже! яка я нещаслива! — стогнала Нуля, стискаючи обіруч головку. — Ще довго хлипала в розпуці, аж сон стулив її оченята і она заснула на мураві здоровим діточим сном. Так найшла її бабуня, коли під вечір повертала з поля через садок, і забрала з собою у хату. Нагодувавши малу при вечері прегарною кашкою і напоївши гербаткою до половини з конфітурами, уложила внучку на спочинок.

На другий день прокинула ся Нуля вже досить пізно. Чи се сон, що її хочуть дати до Львова? — була перша її гадка. Она сіла на ліжечку, підперла головинку рукою і задумала ся. Ні, не сон, та хоч се й правда, нині ціла подія представила ся їй дещо лагіднійше. На дворі так гарно сияло сонічко, з подвіря несло ся ворковане голубчиків, домашня птиця починала свій сніданковий концерт, годі було сумовати.

Якось то буде! — потішала ся Нуля, зриваючись борзенько з постелі і натягаючи панчошки, бо в городчику почула вже голоси Маринки і Зонї, тіточних сестер.

— Вставай сплюшко! — гукнули крізь відчинене вікно, кидаючи росю скроплені рожі прямо в личко Нулі. — Вставай! ідемо убирати салю на вечер. — Ах! я і забула! — скрикнула Нуля — пождіть прошу, на мене, я сейчас буду готова. Она аж тепер пригадала собі, що нині устроює місцева читалня вечерок в пам'ять 250. річниці повстання Хмельницького. І як могла она про се забути! таж від місяця займають ся дідуньо з братами сим торжеством. Она також деклямує стишок і виступає в живім образі з другими дітьми. Нова подія, новий труд розігнали сумні спомини з вчорашнього дня; Нуля мов про них і не знала ніколи. Веселенька, як усьміх сьвіжого ранка, поспішила з ріднею до читалні.

Цілі гори соснини лежали вже тамки, деякі з сільських хлопців і дівчат починали плести вінки. Наші присіли ся до них. Украшене комнати зеленими вітями, килимками, цвітами і барвистими хоруговцями заняло їм весь ранок і полудне. Зате коли під вечер діло було готове, усі аж сплеснули руками з зачудованя. Мала комнатка читалняна мов не та стала. Просто дверий серед зелени на тлі, килимом вкритої стіни, білів бюст Хмельницького, прочі стіни вкрашали образи з рускої історії.

Вечерок мав начати ся о осьмій годині, дівчатка пішли ще до дому перебрати ся. Нуля надягла свій народний стрій, оксамітний жупаник і червоні чобітки; косу з синожовтими биндами попустила долі. Крім бабуні ішли всі з дому. В читальни було вже досить старших селян і молодежи.

Коли дідуньо промовою отворив вечерок, глибока тиша сповила салю. Всі слухали, здержуючи віддих, щоби ні одного слова не втратити. Зворушена Нуля шепнула до Маринки, що сиділа побіч неї: Так чогось мені лячно, як на пописі, послухай, як бє моє серце!

— Се повага хвилі так тебе настроює — відказала Зоня. По дідуню мав Ромко відчит о Хмельницькім, відтак слідували сьпіви і деклямації. Нуля виголосила стишок: "Мово рідна". Її поява в народнім строю, звучний дитячий голосочок, що так сердечно взивав до любови рідного слова, викликали загальний подив у всіх присутних. Образ з живих осіб закінчив торжество. Гучне: Ще не вмерла Україна! — залунало по сали, понесло ся

ген садами крізь зористу ніч серпневу у село.

Повна одушевлення й дивного тепла в груди повертала Нуля з ріднею домів. До них прилучився старий Магун господар читалні.

— От і вам спасибіг, панночко, що врадували нас нині такими гарними віршами — заговорив — стискаючи дрібну ручку дівчати в своїй широкій долоні. — Так, так, хто свою рідну мову забуває, її цураєся, не варт, що і по світі ходить! Та таких, на жаль, ще багато, що хоч і мають нагоду вчитися руского слова, а не хочуть на сором собі, на глум ворогам!

Нули здавалося, немов би останнє було до неї сказане, і вона мимохіть спаленівши, спустила в низ очі, хоч Магун вже про щось друге став з мамусею балакати.

Она підійшла до брата, що ішов позаду.

— Ромцю! — спитала — ти казав нині в відчиті: І днесь треба Руси жертви приносити, та не кроваві — що се значить?

— Го! го! як бачу, моя сестричка незвичайно уважно слухала — засміявся хлопець — та стривай, витолкую тобі по змозі. Ти читала про Марту Борецьку?

— Так. — І про козаків дещо вже знаєш. Ось бачиш: Марта в обороні рідного міста віддала голову під топір ката. Козаки своїми грудьми заставляли рідну землю від ворогів, давали вбивати себе на палі, бо такої жертви тоді і вимагав дух часу. Нині нічия кров пролита не вибором нам красшої долі, но і нині кличе вітчизна жертви та жертви труду. Се також жертва, задля неї треба зречися неодної приємності в життю, а віддати свій час і гріш для добра земляків, треба вчитися багато і працювати, бо в науці лиш, спільним трудом і пожертвуванню одиниць сила наша і красша будучність. А моя сестричка яку жертву загадує принести своїй країні? — спитав, підносячи дрібне личко дівчати в гору. — Невелику але сердешну — пошепнула Нуля, коли вже станули перед домом...

Татко не ждав довго на відповідь. На другий день по вечерку сама Нуля такий ось лист вислала до міста:

Татусеньку! Даруйте, що я колись то була така нечемна і плакала не знаю чого. Я радо поїду до Львова і буду вчитися багато і пильно в своїй рідній мові, щоб не глумилися з нас вороги. Я не хочу бути, як доси плаксивою, розпещеною Нулею, я хочу бути розумною Русинкою, хочу працювати. Я навіть не боюся вже сама вночі без мами. Запишіть мене там до школи, а в неділю привезіть, прошу, зі собою мої книжки з четвертої класи, щобим собі дещо ще повторила. Тимчасом цілую Ваші дорогі руки.

Ваша вдячна донька

Неоніля.

II.

Малий Гуцулик.

Звинно, як дика коза, спинався він на стрімку гору, що виросла понад шумлячим Черемошем. Їго струнка стала в коротких китари, широкі брили і легоньких личаках лиш маяла по вузькій стежині. Там низом під горою котиться сріберний Черемош своїми зимними філіями, а лучі вечірнього сонця золотою стаячкою плигають по колибаючій плесі.

Малий Гуцулик жваво ступає вперед. У него в руках сукатий костур, в шкірянім чересі гарно вирізуваний топорець. За ним іде товариство, зложене з двох старших панів і пані, молодого панича, двох панночок і хлопця літ десяти. Се гості, що приїхали з міста, побачити гори, налюбовати ся красою карпатської природи. Данило їх проводирем. Мовчки ступають усі; дорога важка для панських ніг, звичайних ходити по рівних міських хідниках. Врядигоди приставкують відотхнути і поглядіти в низ. Ах! як то глибоко! аж в голові крутить ся! один схиблений крок, і смерть жде тебе в зимних водах Черемоша. Лиш Данило, син тих гір, мов і не чує утомлення.

На малій рівнинці в половині гори здержують ся, щоби відпочати. Пани розпускають парасолі, пані виймають закуску з кошичків. Данило сідає осторонь від них на широких камені, що повис над роззявленою деброю. Сидить неначе на коні і вимахує топірцем. Пани розмавляють між собою. Гуцулик розуміє їх, хоч они й не по руски говорять.

— Ту мабуть — каже старший з панів — мав скривати ся славний опришок, Добош, що то довгий час був пострахом Косівщини. Гуцули оповідають, буцім в сій горі ховав він свої скарби, добуті рабунком. У них він героєм.

— Гарні в них герої! — засьміяв ся злобно молодий панич о тонкій шиї і блідім лиці. Та они всі мають вигляд опришків, і я не відважив би ся хоч би з оттим малим пускати сюди сам ночью.

— Ах! ті Русини справді ні історії, ні літератури не мають! — запищала ніжна панночка, глумливо підносячи губи. — Такі опришки, як Добош — такі варвари, як козаки — се їх богатирі, а такий хлоп, Шевченко, у них найбільший поет. Кудя їм і рівнати ся з нами! Ми маємо цілі легіони славних вождів, що проливали кров за відроджене вітчизни, сотки ще славніших писателів і других артистів, що добули нам сьвітову славу.

— Я помітила — відозвала ся старша пані — що ті Гуцули дуже лакоми на гроші. Ось вчора за кілька склянок молока там в долині казала собі якась жінка добре заплатити.

— О! они здирають нас, де можуть! — перебив панич — а ще як знають, що мусиш заплатити, бо ніде нічого не дістанеш, хоч гинь. А були ви коли в їх хатах? Бруд по коліна, нікуди й ступити. Сего не доводилось мені бачити між нашим простим народом!

— Що ти рівнаєш сих до наших! — з негодованем закликала знов панна. — Се звичайно ще дикий, зовсім некультурний нарід і таким через своє лінивство по вік остане.

Данило сидить осторонь і слухає. Їго густі брови грізно здвигають ся над темними очима, губи затискають до крови, а рука щораз завзятійше вимахує топірцем. В єго серци накипає жаль до сих ось людей, що прийшли на єго рідну землю зневажати єї синів. Він глядить на дівчину і знов у пропасть.

— Таке слабе, а таке лихе на язик — думає — одною рукою швирнув бим єї там в низ, кісточок би не позбирала! Пек ти! — спльовує, що така гадка прийшла єму до голови — ще би марою страшила наших людей по ночех. Оттак лишити їх ту, а самому стрибнути в бік до села, най шукають дороги, коли такі мудрі! Та ні! наймив ся, треба

довести — сказали би, що Гуцул зрадливий. Чи правда все оно, що сї ось на нас наговорили? — зітхає хлопець. — Не знаю, де менї і знати неписьменному. Коби був учив ся, то відрубав би їм не так! Но єму сердезі годї було вчити ся, коли дома нужда, ще й татови колода в лісі ноги поломила, змалку вже треба було на хлїб робити. Та мабуть не всі такі дурні як він, таж з їх села вчать ся хлопці в школах ген аж в Чернівцях. Гуцули ще не вся Русь! А той панич, що є тепер в єгомостя, має стільки книжок і читає з них по руски такой людям, що аж плачуть бувало. Мусять мати і они своїх героїв, бо-ж не дармо згадують в піснях про якихсь то богатирів, мусять мати, він чує се своїм придавленим серденьком, що і поза ними славна подїями минувшість! А гроші здирала з панів хиба стара чарівниця Каргутиха, а другі беруть, як слід. Годї-ж бо й свою тяжку кервавицю давати дурно, у них і так не багато достатків, худоба сего року вигибла, вівсик град вибив...

Пани відпочали, встають до дальшої дороги. Встає і Данило зі свого камінного коня, веде дружину аж ген під сам шпиль велитньої гори. Він нароком вибирає тепер що найприкрїйші стежки по котрих сам легко і швидко мчить ся. Та прочі не в силї его дїгнати. Они пристають, совгають ся по дрібних камінцях, що вкрили збоче гори, панї і панич викрикують пискливо на кождїй бїльше стрімкій скрутинї.

— Ади! які відважні — глядять на них з погордою Данило — знать они лиш на язики такі герої! Великий хлопець, а боїть ся ногу поставити! І з таких то слабодухів виростають їх богатирі...

Дальша дорога стає рівнійшою. Пани починають сьпівати, но уривають задиханї, станувши на самім шпили. Прегарний вид розікрив ся на синій Черемош і ланцухи околичних гір.

— Що за чудова країна! — чути голоси одушевлення. З полонин понесла ся пісня вівчаря. Чужинці слухають в задумі тужливих звуків, лунаючих горами.

— Гарна пісня! — хвалять — лиш така сумна...

— Як наша доля — думає Данило — і він гордим зором поводить довкола, немов пишає ся красою своєї землі.

— Ах! — скрикнула панночка, що стояла край дебри, де бистрий, гірський потїк шумів по камінях. Єї капелюшик упав якось в низ і котив ся по стїнах прогалини. Та ось митю, відкинувши топорець, збїгав вже Гуцулик в долину, і заки пани очуняли з тревоги, стояв при них з капелюхом в руці, неначе й нічого не було.

— Зух хлопець! спустити ся в таке пекло! — дивував ся панич, поглядаючи в яр, в котрім шуміло і клекотїло, як в справдїшній чортівській печері.

Малий хлопчина показував вїтцеві топорець Данила.

— Містерно вироблена штука! — став старший пан обзирати вирїзки — чи то ти робив, хлопче?

— Я сам — відказав Данило — у мене дома ще два красших. Та се простенькі всі. Коби ви побачили, які топїрці і пістоля вирїзує старий Мардас, є на що подивити ся!

— То межі вами правдиві артисти — говорять пани — а хлопчина не попускає з рук гарної сокирки.

Стали сходити з поворотом коротшою стежкою і ось небавом опинили ся на широкій доріжці, що простувала у село.

— А чи не продав би ти нам сего топірця? — поспитав старший пан — заплатимо тобі добре — і простягнув срібний риньський Гуцуликови.

Данило мов не чув. Він глядів просто себе. Перед ним видніло его рідне село, сповите сяєвом заходячого сонця. Ширококрилий орел шибував горою понад верховіття дерев, ген-ген в долині на ліво блищав трираменний хрест деревляної церковці — з полонин звеніла протяжним гомоном гудьба тримбіти. Він глибоко потягнув грудьми вечірний легот, що залітав з Черемоша і промовив: Топорець возміть собі даром, покажете тим панам в місті, най знають, що і Гуцули не такі дурні, як они думають. А ось вам гроші, котрі ви дали передше — говорив, витрясаючи з череса срібняки — не возьму їх від тих, що зневажають мій нарід. Не дуже й ми лакоми на них! За молоко обдерла вас стара Каргутиха, зайшла циганка, не Гуцулка. А ви, пани, знайте: бідні ми лиш і пригноблені, тому і темні, та коби нам змога вчити ся, як треба, в неоднім перегнали би ми вас мудрих і відважних. А тепер прощайте! ся стежка веде вже прямо в село.

Він махнув широко брилем по руці, що витягала гроші, і заки товариство отямило ся з дива, щез між кущами ялівцю поза горою; лиш чутно було, як падали, потручувані личаками, камінці, та звеніли розсипані гроші, що котили ся на дно шипучого потока.

III.

Збунтована шістка.

Відвічним було звичаєм в місточку Н., що на Боже Тіло шість дівчаток з четвертої кляси сипало цвіті підчас процесії. Вибирано найчемнійші і найпильнійші, задля того й уважали се діти якоюсь почесністю, наколи котру призначено, як знов заборона сипання викликувала цілі струї сліз так гірких, що учителька рідко і примінювала таку кару.

Так було і в сім році. Від місяця вже вибрано шістку до процесії, щоби мала час приготувати собі суконки, а учителька певна, що всі ставлять ся, і не згадувала про се більше. Тому і вельми здивувала ся, коли тиждень перед сьвятом одна з шістки в імени всіх заявила, що жадна з них не прийде на процесию.

— Чому? — спитала учителька.

— Не маємо білих суконки — оправдувала ся найстарша Галя Єрска.

— Ніхто з вас не має? ви самі казали прецінь, що родичі обіцяли справити вам нову одіж...

— Родичі нам не справили.

— Ні одній?

— Ні одній.

— З якої причини?

На се не було відповіді, лиш здало ся учителці, що шість пар оченят якось таємничо переглянуло ся між собою.

— Щось в тім є — подумала, а голосно додала: Зле, що ви не повідомили мене о тім

скорше, ми були би вибрали другі дівчатка, та може котра з вас в клясі має білу суконку?

Зголосило ся три, що вже тамтого року сипали цвіти. — Хоч одіж їх дещо і знищена, но виперуть в сім тижни, приберуть стяжками, і буде як нова.

— Коли моя за коротка, прошу пані — говорила з жалем Маричка Новаховичівна.

— Дай шлярку долиною! — радили другі діти.

— Так, так, зараз нині се зроблю — тішила ся мала, що так нечаяно спало на ню таке щастє. Она аж усміхнула ся, подумавши, як мама закрутить їй волосє в кучері і наложить міртовий віночок на голову.

Но трех такой ще не ставало.

— Треба вибрати з других кляс, бо иньшої ради нема — промовила учителька і вийшла порадити ся з управителькою.

— А видите! — стала стрибати по єї відході Маричка — я буду сипати, буду, буду! Яке велике щастє! Може мені мама і цілком нову суконку наберуть, ще вшиють до неділі. І кошичок собі куплю!

Шістка мовчки всміхала ся між собою.

Ввійшла пані з управителькою.

— Що се? — сказала послідня, звертаючи ся до вибраних передше дівчаток, — Що се? бунт? ви не хочете бути на процесії?

— На процесії будемо — промовила за товаришки Галя Єрска — лиш не в білих суконках.

Но управителька була пересвідчена, що дівчата такой задля якогось упору зняли ся не взяти участи в торжестві.

— Певно погнівала ся одна з другою, і не хочуть разом сипати — говорила до учительки — бо і так буває; з сими малими годі нераз дійти до ладу. Суконки можуть мати, се-ж діти заможних родичів, а кілька метрів білого батисту не много коштує.

Учителька також так думала, но знов не вірила, щоби дівчатка посперечали ся. Їх очи надто сердечні погляди міняли зі собою, а личка сияли навіть якоюсь внутрішною радістю. Єї більше чудовало, що они ось так легко без найменшого жалю зрікають ся сего, як казала Маричка, великого щастя. — Щось в тім мусить бути, лиш певно ні гнів, ні упір не є причиною їх постанови...

Та постанова ся була мабуть дуже рішуча, бо до неділі нічого єї не захитало. Наша шістка станула в звичайних суконках з другими в парах. До сипання вибрано діти ріжного віку, тому й не випало оно на превелике невдоволенє управительки так гарно, як попередних літ. Мала Софійка Торонівна з першої кляси два рази упала на землю, не вміючи іти боком, — Ганя Іванкевичівна згубила в товпі один черевичок, зле звязаний, а Стефка Бірчаківна відразу все зіля висипала з кошичка, так що опісля лиш порожною ручкою вимахувала поперед себе. Одна Маричка Новаховичівна так граціозно кидала цвіти, так пишно представила ся в русявих кучерах і новій суконці з синими лентами, що очи всіх залюбки звертали ся до неї. Наконець торжество відбуло ся, і дівчатка просто з церкви стали розходити ся домів.

Учителька четвертої класу ледви встигла пообідати, коли се крізь вікно побачила перед своїм рундуком громадку дівчат, що добували ся несміло до дверей.

— Сьогодні все й вияснить ся — подумала, розпізнаючи в своїх гостях Галю Єрську і товаришки. Дівчатка ввійшли до комнати.

— Що-ж ви мені, мої милі, скажете? — осмілювала їх ласкаво учителька.

— Ми до пані за порадою — начала Галя, кладучи на стіл щось завиненого в папері — і замовкла збентежена, не знаючи, як річ розказати.

— Се ось гроші за наші суконки — виратувала товаришку Оля.

— За які суконки? — спитала учителька.

— За ті білі, що ми мали в них бути на процесії.

— Бо то прошу пані — перебила Оксана — ми хочемо зробити, як ті два старці.

— Два старці? — чудувала ся учителька.

— А ті, що йшли до Єрусалима; один пішов, а другий віддав свої гроші, призначені на дорогу, бідній родині.

Тут впала в слово Дозя: А чому не скажеш, що ти не хотіла до нас пристати, жаль тобі було не сипати цвѣтів...

— А ти хіба так відразу і пристала — боронила ся, паленіючи Оксана.

Учителька розсміяла ся: З всього, що ви доси наговорили, я ні трохи не знаю, за чим ви до мене прийшли. Розповідж ти мені, Галю, як все було. Кажете, сї гроші були призначені на білі суконки?

— Так — признали всі.

— Чи ваші родичі знають про се?

— Ми розповіли їм — казала Галя — і просили, щоби дозволили нам ужити сих грошей на ліпшу ціль.

— Хто-ж перший порадив вам так зробити?

— Ми самі... — начала була Галя — та Оля спинила єї.

— Не ми, прошу пані, она перша нас до сего намовила. То було, як ми прочитали повістку: "Два старці."

— Се я лиш з Галею читала — поправила товаришку Марта — тебе тоді не було. Ми читали на голос в садку, тета Галина нас слухала. Як ми скінчили, питає: Котрий старець ліпше вам подобає ся?

— Той, що поміг бідній родині — крикнула я з Галею.

А она каже: Правда, добрі вчинки значать більше, як сама молитва.

На другий день говорить до мене Галя: Знаєш, Марто, не купуймо сего року білих суконок, а ті гроші обернім на иньшу ціль...

А моя Мартуня — нанизала дальше оповіданє Галя, коли подруга пристала — а Мартуня скривила ся і скрикнула: Як то? не хочеш сипати цвѣтів на процесії? я на тото щастє від року жду! Що скажуть тамті чотири?

— А ми — заговорила Христя — дізнали ся про се аж третього дня.

— Не третього, а другого, зараз в четвер — докинула Оля. — Пополудни, коли я прийшла до Галі по книжку, розповіла она мені цілу річ і каже: Що думаєш, Олю, не

ліпше, як ми ті гроші обернемо на другу красшу ціль?

— Як се? — питаю. — А так, суконки раз на рік возьмемо, до другого вже й за короткі будуть, а за тих дванайцять ринських можемо щось гарного зробити.

— Аж дванайцять? — чудовала ся учителька, розвиваючи гроші з паперця.

— Дванайцять, прошу пані — пояснила Оксана. — Ми обчислили, що на кожду випаде по 2 зр., бо треба 4 метри батисту по 40 кр., то 1 зр. 60 кр., 2 метри стяжки по 15 кр. і кошичок за 10 кр., то разом 2 зр. — а нас всіх шість, то 12 зр.

— Добре вирахували! — похвалила учителька.

— Зразу — оповідала дальше Оля — годі нам було зречи ся білих суконок, но Галя так нам договорювала, так просила, що ми нарешті усі пристали. І мама дозволила мені і їм їх родичі.

— Я і зовсім сего, що зробила, не жалую! — закликала Марта.

— Бо вже по процесії — сьміяли ся другі. — То так забавно було нині, як мала Софійка плентала ся і падала — критикували другі.

— Но ви не сказали мені еще, на яку ціль призначаєте сі гроші — перебила учителька їх замітки.

Всі змовкли.

— За сим ми і прийшли до пані порадити ся — сказала по часинці Галя — не знаємо, як би їх найліпше ужити!

— Може післати їх якій бідній родині — радила Марта.

— Не знать лиш, котрій — відозвала ся Оля. — Бідних родин і у нас досить, і нашими грішми не много їх запоможемо.

— То даймо на яку церков чи школу — не змовкала Марта.

— Я думаю — промовила знов Галя несміло — чи не можна би поділити сі гроші на дві часті, і...

— І? — питала зацікавлена громадка.

— І одну часть дати на Народний дім, що мають у нас будувати, а другу на викупно селянських ґрунтів.

— Славно! Галюсю — закликала учителька — відки прийшла тобі така прегарна гадка до голови?

Галя розповіла: Недавно дістали татко лист від Івана Дмитраша з Краснопіля, що то виїхав до Америки. Пише, що бідує там тяжко, що вернув би ся назад, та нема до чого, бо ґрунт проданий. Татко були дуже зворушені і сказали: Іде наша земля в чужі руки, а єї сини блукають по чужині за прошеним хлібом. Щастє, що завязало ся тепер товариство, котре займе ся викупном ґрунтів селянських...

— То і ми пішлім на се гроші — сейчас Марта пристала, а з нею другі дівчата.

— А половину дамо на наш Народний дім — добре? — спитала Галя.

— Згода! — гукнуло однодушно прочих пять.

— Та ми би просили — звернула ся Оля до учительки — щоби пані самі нам сі гроші вислали, де треба, бо ми й не знаємо, як висилати.

— Но — докинула Галя вже при відході з порога — не подаючи наших імен. Так ми

урадили між собою...

В тиждень опісля не трохи счудувалися члени місцевої читалні, коли в щоденній часописи, що до них приходила, в списі жертвуючих на різні цілі, вчитали ось таке:

Збунтована шістка з Н. прислала на фонд викупна селянських ґрунтів 6 зр.

IV.

Найменший.

Завтра Микола Гунич від'їжджає до Америки з цілою сім'єю. Не мала-ж бо і она: жінка, три доньки, два хлопці парубчаки, найменший Олекса кінчить шестий рік. Їдуть всі далеко за море між чужими людьми шукати долі, нужда жене їх з рідного краю в світ за очі. Обійсте спродане, худібки давно вже не має у стайні, в шпихліри засіки порожні від зими. По пустій хаті крутиться господар, ладить раз останній вечір при рідній огнищі та втирає заплакані очі брудною запаскою. Старий Микола сів на призьбі перед хатою, витяг люльку зза череса і пахає так завзято, немов з димом хоче пустити журливі думи, що припали його голову. Невесела стелиться дорога! гірко то було, хто зна, як там буде. Гей! гей! милий Боже! де та його доля скривається, що він її досі ще не зазнав! Перед ним промайнула ціла його життя в труді, слезах і біді, ні одної яснійшої хвили, ні часинки безтурботної! Нема за чим жалувати — думає старий і пахає люльку далше, хоч давно вже огонь в ній погас. Дітей нема дома, розбрилися по селу попрощатися де з ким: дівчата з подругами, хлопці з товаришами. А він? з ким йому прощатися? хіба з отсими зеленими могилами на кладовищі, де лягли спочати його батьки та діди, хіба з тою старою церквою, що видніє в віночку розлогих кріслатих лип, та хіба з сею чорною землею, що поливав ю стільки літ кров'ю своїх рук, потім чола і слізьми. А з другими вже попрощався!

Під пустим оборогом бавиться його найменший Олекса зі старим Круком. — Найпотішить мене ще псиско дитиною, поки чужа рука стане його годувати — думає Микола і позирає на ясну головку, що безжурно ховається в чорні кудли товариша.

Ворота від вулиці заскрипіли.

— Дай Боже добрий вечір! — здоровлять прихожі.

— Дай Боже і вам! — відказує господар і просить сідати побіч себе. Двох старших господарів і жид арендар, що закупив хату, містяться на призьбі.

— То ви вже завтра тай в дорогу — починає перший розмову.

— Та і вже — промавляє глухо Микола.

— Попродали увесь статок, то і гроший десь у вас повніські скрині — ніби жартує другий, вказуючи на клунки, що лежать на підсіню.

Микола всміхається гірко. — Се цілий мій доробок за стільки літ кровавої праці, се все, що повезу на нову оселю за море...

— А нема ще у вас чого купити? — показує арендар на оборіг, де лежала стара борона і кілька поломаних коліс.

— Ні — каже Микола — се забере коваль за те, що скриню нам окував.

Арендар підходить до малого Олекси, а поплескуючи хлопця по плечі, питає: А сего

би не продали ви?

— Нема купців на таких — похитує головою батько.

— Ну, а як би найшов ся, сила схочете? дам п'ятнайцять срібних...

— Мало, хлопець незабавом до роботи стане — приговорюють сусіди.

— А двацять возьмете? — термосить арендар хлопчиною.

Олекса витріщує ясні очі — не розуміє. Чи мали-б його так продати, як ось недавно торгували їх Багрю пестійку? Він з усеї сили вириває ся з плачем з рук арендаря і не зважаючи на гучний сьміх, що звенить за ним, втікає в садок, схрити ся перед сими нелюдами. Під розлогими вітками бзину, що приперла ся до сусідського тина, не знайдуть його. Він так і припав до землі, жде, поки не втихне розмова, не відійдуть страшні ті гості. Забрали вже їм хату і худібку, садок і поле, невжеж і його ще відорвуть від мами і тата, сестер і братів? Дрожить Олекса на цілім тілі і жде...

На небі з'ясніли зорі, з луга понесла ся пісня соловія.

— Гей! де ти Олексю? — гукає мати на вечерю.

Хлопчина висуває головку в гушавини і пробирає ся обережно крізь грядки до хати. Розсунені дрібними ручками макові цвіти хитають барвистими чашинами, притоптана травичка прямує ему в слід. Він спинає ся до вікон зазирнути, чи нема їх. Пусто! Рідня вечеряє на дворі, кличуть і його. Мовчки їдять, не складає ся нині розмова. Повечеряли, погасло на печі, полягали спати покотом на голій долівці.

Душно в хаті, двері навстяж відчинені, нема чого замикати голих стін. Вузким поясочком закрив ся місяць у хатину. Спить молодь здоровим літнім сном — лиш Микола не може повік стулити, не спить ся і найменшому. Ануж прийдуть тепер купці і сплячого заберуть зі собою, кудаб тоді тікати?

Розплющені оченята спинають ся на ясній полосі сьвітляній.

— От як би так по тій сріберній стежочці поплинути до місяця — думає хлопя. Ніхто-б тамки його не досягнув, довженьких рук би треба, високої драбини...

Тісно Миколі в хаті, не здрімає мабуть нині. Він зводить ся з постелі і йде в садок. За ним потихцем суне Олекса. Чарівним сяєвом сповиті клонять ся верховіття дерев. Як тихо, сьвіжо! як гарно в невеличкім садочку! А на душі в него так важко! Се послідня ніч на рідній землиці, завтра будуть вже далеко, далеко... І не побачити ему може й ніколи сего синього неба, ні стріхи батьківської, не почути соловієвої пісні... Слезі так і котять ся горохом по лиці, пекучий біль стискає серце. І мов важким тягаром придавлений, Микола паде на землю, тулить ся до неї, неначе до матери, а його збілілі губи шепчуть в розпуці: Прости, рідна! що не в силі я задержати тебе, не в силі більш поту і крови вливати в твої нідра. Прости, що чужі руки будуть від тепер плекати тебе, рідна матінко, чужі — не мої. А нас теплійша, багатша країна ку собі зове. Та стривай! най лиш дороблю ся там за морем, най наскладаю дещо гроша, а знов поверну сюди, зза семи гір і семи рік соколом прилину і відберу тебе, сьвята, від чужинця, відберу! Так мені, Матінко Божа, допоможи! Не з добра продавав я тебе, землице, не з добра...

По білій стіні хати промайнула тінь, задрожала россою сполокана травичка, а на склонену голову Миколи опала пара дрібних рученят.

— Що се? — зжахнув ся старий і перехрестив тричи немов перед марою. В сьвітлі місяця виринула перед ним з борозди дрібна статъ его найменьшого.

— Тату! — шепоче він і ручкою втирає батькові очи, — тату, не плач! Продай мене завтра, як продав Багрю, а за гроші викупи нашу хату і землю!...

V.

Китичка фіялок.

Фіялки се улюблений цвіт їх учительки. Коли перший раз на весні принесли їй діти китичку сьвіжих, росою скроплених цвіток, не могла ними доста налюбовати ся. Та такі гарні, великі росли лиш в однім місци. Далеко за селом над глибоким яром спинала ся стрімка глиниста стінка, поросла горою густим гаєм. Там поміж тернем і колючою гушавиною розцвітали они найгарнійші, найзапашнійші. Сила їх росла також по лугах і пасовисках, та сї були бліді, дрібні і безвонні — їх зносили діти найбільше, бо до перших не легкий був приступ.

Но від тижня зайшла дивна річ. Скільки раз поверне учителька зі школи до дому, находить в своїй комнаті на вікні китичку великих, душистих фіялок. Хоч і як ломала собі голову, від кого той дар може бути, дотепер позіставало се для неї тайною.

Нині субота. Осьма година давно вже прозвонила — наука начала ся. Старші діти пишуть задачу, молодші числять з учителькою.

В класі тихо, чути лиш скрип пер по правій — хоральні відповіді дїтвори по лівій стороні. Крізь відчинені вікна залітає весняна пісонька пташати, вливає ся сьвіжий подих маєвого ранка, ogrітої землиці, сполоканої недавно дощем. Инколи дехто з старших хлопців піднесе голову від зошита, погляне в розвиваючий ся садок, потягне широко грудню весняні пахощі і знов пише дальше. На шкільнім годиннику ударило пів.

Старші діти виняли книжки, молодші стали писати з таблиці за учителькою, коли се двері відчинили ся, і до класи ввійшла ще одна мала школярка, Ксеня Чабаківна.

Протяжне аа! повне счудованя і негодованя, понесло ся поміж лавки. Деякі з дальших місць повставали, щоби побачити пізнього гостя.

Оленка Кривоносова шепнула глумливо до своєї сусідки: Знаєш, вже шестий раз в сїм тижни.

Гринь Климів, що то его тато будник, поглядаючи на годинник, закликав на голос: Прощу пані, вже 5 мінут по пів до девятої.

Учителька відвернула ся від таблиці. — Справді, сего трохи за много — промовила. Від тижня з кожним днем пізнійше приходиш. — І хоч бись сказала, що сему за причина? далеко не мешкаєш, дзвінок до вас чути. В зимі можна би се ще оправдати, но тепер в такі гарні весняні дні повинни діти з пташками зривати ся ранком до праці, а ти спиш мабуть!

— Сплюшка! — гукнув Юрко Ставичний, сидячий найблизше дверий.

Мала спустила очи в низ і мовчала. Учителька підійшла до неї, а взявши за руку, повела до стола і посадила на стень.

— Для лїнивих і спізнюючих ся — сказала — нема місця в лавці, а позаяк ти

опустила задачу, котру иньші діти вже виробили, останеш по одинайцятій і сама єї тут напишеш.

Тепер аж побачила учителька, що одіж Ксені була уся з переду збочена, не мов би сполокана в грязкій баюрі.

— А ти якими стежками ходиш, що нині ще найшла болото, коли сухисінько усюди? — спитала, поглядаючи по дівчині. Що се? — скрикнула перелякана, чи не скалічила ся ти де?

На поцарапаних рученятах і запасці малої видніли сліди крови. Ксеня похитала лиш головою, но мовчала.

— Певно упала і вдарила ся до каміня — подумала учителька і звернула ся до других дітей, бо з малої грішниці годі було слова добути.

Наука відбувала ся вже дальше без перепони.

О одинайцятій діти розійшли ся до дому, остала лиш учителька з Ксенею. Дівчинка усіла в лавку і стала писати, учителька завдала їй кілька питань відносно задачі, відтак ходила по клясі.

— Чи ти вже зовсім здорова? — спитала нараз, здержуючи ся перед малою.

— О так — промовила Ксеня і поглянула на свою паню блискучими чорними очима. Она пригадала собі, як ось тиждень тому тяжко слабувала. Пані навідувала ся до неї часто, а навіть одно пополудне, коли родичі були на ярмарку, пересиділа при ній, обкладаючи голову зимними платками. Она не може сего забути!

Задача скінчена. Учителька переглянула єї, а не найшовши ніяких похибок, сказала з вдоволенем: Видиш, Ксеню, як то ти вмієш гарно і добре писати! і лекції виучуєш ся, а ось від якогось часу робиш мені таку прикрість своїм спізнюванем і другим дітям злий даєш примір. Но надію ся, що слідуєчого тижня се вже не повторить ся. Памятай! від понеділка жду поправи.

Мала мовчки уцілувала руку учительки, а зібравши книжки, поспішила домів. За нею вийшла небавом і учителька.

Єї мешканє лежало недалеко школи. Переходячи попри вікна дому, побачила під одним з них смугу болота, начеб хто спинаючи ся, забрукав стіну. Вікна були відчинені, в склянці стояли знову сьвіжо зірвані фіялки. Но знать таємничий гість спішив ся сього дня дуже, бо цвітки порозсипували ся довкола, і лиш мала їх китичка, сповита долом папером, купала ся в воді. Учителька наклонила ся, втягаючи залюбки пишну воню. Та сим разом місто роси побачила кров на чашинах фіялок. Мерщій виняла їх зі склянки і розвинула папір. Се була видерта картка з зошита, таке саміське письмо ось що лиш перед часочком читала в школі. Она згадала брудну смугу під вікнами, стрімку стінку над деброю і перед єї очима станула дрібна статъ черноокої дівчинки з вдячним поглядом — заболочена, скривавлена мала Ксеня, що від часу своєї недуги спізнює ся до школи. Слезі затремтіли в очах учительки, она вмить зрозуміла, чиї се малі рученята кровавили ся, збираючи для неї сю китичку.

VI.

Боягуз.

Другий ось лишь день, як опала повень Дністрова, що недавно цілу околицю перемінила в непроглядне озеро. Та й ще ріка не втихомиряєсь, розгукані жовті филі бють сердито о береги, накипають брудною піною, розсипують ся перлистими бризками по каміністій ріни.

Сонце палить, та легкі хмаринки на сході віщують насуваючу бурю. На пасовиску, що прослало ся здовж ріки, дримає лїниво товар над замуленою травою. Громадка хлопців, пастухів, присїла під лозами, шукаючи захисту від соняшних лучів.

— Скучно так сидїти — каже Андрій — ходїм бавити ся.

— А чого би? — питають другі.

— Давай, колесом підемо — радить Стефан — і три пари ніг замахали наче вітрак травами поміж худобу.

— А ти, Марку, такого не втнеш? — гукають на товариша, що лежить неподвижно на ріни, засунувши широкий капелюх на очі.

— Не хочу, легко вбити собі терне — відказує байдужно.

— Ади! який делїкатний! — засьміяли ся Андрух і Петро.

— Звісно, мамин син! — докоряє найгірший пустун, Стефан. — А ми, хлопці, на конї! хто кого пережене! — крикнув, хопивши ся за гриву сірої коняки, що якраз піднімала ся з землі.

— Віо... о! сива! — вигукують малі рицарі і мчать на випередки, розганяючи полохливі вівці та барани. Облетїли кругом пасовиско раз і другий.

— Не мучили бисьте скотини — промавляє Марко, позираючи на їх шалену їзду.

— Не твою мучимо! — відрізує Стефан, а скинувши одїж, кличе: Тепер, товариші, у воду! Перепливім на другий беріг, адїть! сама филя несе.

Хлопці здержують ся на хвильку, страшно пускати ся в отсе гучне море, може пірвати на дно. Та бач! Стефан вже в половинї ріки, ще й пригукує: За мною, братя! За отаманом, козаки!

Петро і Андрій хапають ся кінського хребта і собі скачуть у воду. Сердито бе филя боками, міцно держать ся хлопці гриви. Аж дишуть конї, прорізуючи розбурхані вали, — лячно декому, та мовчить — удає зуха. Ось они і на другім боці. Не так страшно оно, як думали!

Відпочивають на сонци, стріпують з себе набризкані каплі.

— А той боягуз нї ворухне ся там! — кличе Стефан, показуючи на Марка, що дальше спокійно лежить під корчем. — Пішлїм ему дарунок! ану, хто досягне его звідси!

Град дрібних камінців перелетїв понад Дністер і посипав ся просто на простягненого хлопця.

— Цур вам! — скрикнув з болю Марко і відсунув ся осторонь у траву.

— Марку! Марочку! — несе ся протяжно з другого боку. — Хлопець, а боягуз! Сором! Мамин син! Сховай ся за мамин фартушок! До баби на печ! — чути пискливі голоси товаришів.

— Вертаймо! — закомендеровав Стефан — і знов заплескали жовті филі, заревіли

довкола трех їздців. Стефан пускає ся гриви і скаче у воду. Гу! як зимно!

— Ти що робиш? — кличуть другі.

— Купаю ся — відказує Стефан, а спохвативши хвіст коня, починає всілякі штуки. Хлопці і собі злазять в ріку і вже побіч коний допливають до берега...

— Спробуймо ще раз такого гуляня! — заохочує Стефан товаришів.

— Не все вдає ся штука — каже Марко, підводячи ся з землі. — Гляньте, які стали коні! Ще заслабне худобина.

— Мовчи, боягузе! — зверещав Стефан — такому героєви, як я, нічого не страшно — а ти сховай ся за корч і стій, коли боїш ся дивити у філюючу воду. І знов, як стій, бухнув у струю, прямкуючи до противного берега. За ним почвалані два другі, щоб і їх не названо боягузами. Сим разом плили, вчипивши ся за кінські хвости.

— Спробуймо плисти нурком попід спід — каже Стефан — і щезає у зеркалі води.

— Гей! уступай! — почув ся голос зі сплавів, що де не взяли ся на скрутї ріки. Петро і Андрій мерщій вихопили ся на коні і завернули. Стефан підніс голову спід води і витяг руку, щоб ухопити ся сильнїйше, та вже запізно. Мов стріла надлетів, гнаний филею, сплав просто на хлопця — керманич не в силі его задержати. Зіп'яв ся, ударений в бік, кінь, а скажений з болю, відкинув далеко малого їздця. Глибокий вир закрутив ся над Стефаном. — Втонув! — скричали з берегу Петро і Андрій і взяли ся бічи у село.

Та бач! Марко вже не за корчем. Він митю мече ся у воду і правцює до місця, де щез товариш. Его жиласті рамена справно розрізують бурливі вали, що намагають ся его подоліти. На часинку щез під водою, та ось знов виринув — в руках у него Стефанко. Хвилька — а будуть оба на березі. Но ось два нові сплави один побіч другого садять просто них. Боже! дай сили! Шепоче Марко, тягнучи за собою товариша, що усею вагою повис ему в руках. А сплав туй туй злетить на него! Втікати, нема як! Він послідними силами кидає Стефана на трами, а сам, приголомшений страшенним ударом в бік, поринає у жовту струю...

Его уратовали керманичі. Що відтак діяло ся з ним, не тямить. Коли нарешті очуняв, найшов ся на постелі в хаті. Вже смеркало. Знадвору доходив шум вітру, що висвистував свою пісоньку по вузкім комині, о вікна били грубі каплі осіннього дощу. Довкола було темно, лиш на припічку жевріло погасаюче вугле і підмальовувало червоною краскою почорнілі ікони на стінах. З домашних крім старої бабусі, що постогнувала на печі, не було нікого.

— Як довго лежить він тут? — роздумував Марко, здвигаючи ся на руках. Пекучий біль в правім рамени нагадав ему цілу подію над рікою.

— Боягуз! — усміхнув ся до себе. Та вмить знов обезсилена голова опала в зад, повіки мов олов'яні стали замикати ся, рука повисла з постелі.

Двері сінні тихо відчинили ся, і на порозі вказала ся стать хлопчини. В вечірних сумраках годі було его добре розглядіти. Хлопець підсував ся нишком до постелі,

глянув в бліде лице Марка, відтак імів его руку і поніс з почесністю до губ.

— Ти герой! ти! ти! — шепотів пристрасно — ось тобі за мене!

Під дотиком теплих губ Марко прокинувся, простягнув руку, щоб задержати малого гостя, та не встиг. Попри печ майнула лиш в сяєві жару ясна головка і щезла в сутінках. Рука Марка доторкнула чогось зимного на постелі. Він підніс предмет до світла і розпізнав прегарний ніжик з двома вістрями і сверликом. Такий ніжик мав один лиш хлопець в селі — збитошник Стефко.

VII.

Мість.

Ні одна ще з учениць в класі не скінчила рахункової задачі, а вже Зоня Мірска свою віддала.

— Зараз пізнати, хто уважає і добре числить — похвалила учителька пильну дівчинку.

— Дай мені вироблене на брудно — просила Людвика Вірхляківна, сидяча побіч Мірської — ніяк не можу сеї задачі розв'язати.

— Боюся — відказала потихцем Зоня — видиш, пані дивиться на нас.

— Підсунь попід лавку — шепотіла Людвика, схиливши над зошит, буцім то зчисляє цифри. — Борше, ось тепер пані глядить в вікно! — і вхопила через лавку нотатку сусідки, рвучи її до себе.

— Не дам — боронила ся Зоня — пані може надійти і пізнати. Людвика стала видирати її з рук. Саме в тій хвилі учителька відвернула ся.

— Що се ви там? — спитала строго, наближаючи ся до дівчат. — Чия се нотатка?

— Моя! — відказала сьміло Вірхляківна.

Учителька розгорнула першу картку і прочитала підпис.

— Гарно! то ви на такі берете ся способи — сердила ся — я не думала, що і ти Мірска помагаєш другим обманювати!

Зоня спустила завстиджена голову, но мовчала. Учителька станула коло Людвики і казала їй при собі числити. Не по дусі се було дівчині, она раз-враз запиняла ся при табличці множення, і все її незнане правил рахункових виявило ся тепер вповні. Сяк-так задачу виробила.

— Зависна! — шепнула до Зоні, коли від них учителька відійшла, — не забуду тобі сего! Не моглаєш мені дати відписати — ти! Стрівай, прийде коза до воза!

Она відсунула ся геть осторонь, а звернувши ся до сусідки з правого боку, Дорської, пересиділа так цілу другу годину. На перерву вибігла перша з класи, а опісля перехожувала ся сама по коритари і, заїдаючи булку з шинкою, що собі принесла з дому, над чимсь то думала. Згодом приступила до неї Зоня з торбинкою черешень, запрошуючи на них товаришку. Но Людка, ледви і глянувши, відкинула гордо в зад голову і шепнула крізь затиснені губи: Дякую! обійде ся!

Послідна вже разом з учителькою вернула до класи. Дівчатка мали тепер писати поправку з попередньої рускої задачі.

Пані закликала Зоню яко найпильнішу ученицю до таблиці, прочі всі поправляли

за нею в лавках. Виходячи, зачепила Зоня о свою торбу, та відчинила ся, і панчоха з клубком випала з неї на землю. Зона і не помітила сего і другі тожє, а іменно Дорска, що якраз плакала над недостаточною клясою з задачі. Одна Людка схилила ся в сю мить підносити роботу. Відтак поклала ся на лавку, обвиваючи голову скрученим фартушком.

— Що тобі, Вірхляківна? — спитала учителька.

— Ой, зуб випадає — простогнала Людка, притискаючи силнійше щоку.

— Вийди!

Дівчина стрілою була за дверми. Тут розвинула скручений фартушок і виняла ось що лиш піднесену з землі Зонину панчошу. Митю витягнула всі чотири драти і рванула ниткою.

— Маєш за задачу! — шепнула, радіючи, як поре ся робота її товаришки. На кінци коритаря почулась чиясь похідка. Людка скорійше завинула знов панчошу в фартушок і, знов притуливши руку до лиця, вернула мерщій до кляси. Зоня була ще при таблиці. Вірхляківна вкинула її панчошу у торбу і причинила. Відтак піднесла ся в гору і стала писати, буцім нічого і не було, лиш врядигоди притискала рукою праву щоку, кривлячи ся при тім немилосерно.

Задачі поправлені, дівчата зложили зошити, Зоня вернула до лавки. Людка, хитро якось всміхаючись, глянула на ню спід ока, но товаришка, занята собою, і не помітила сего. На четверту годину припадали роботи. Деякі з учениць вийшли вмити собі руки з атраменту, вийшла і Мірска. В сій хвилі і Людка піднесла палці в гору.

— Чого хочеш? — спитала учителька.

— Прошу пані дозволити мені усїсти під вікном, ту так темно, що не виджу набрати очок — просила дівчина.

Пані призолила. Людка, високо держачи панчошу, присїла край лавки і ціла немов лиш потонула в роботі. Дівчата ввійшли до кляси. Людка ще завзятійше стала перебирати дратами.

— Боже! — почув ся нараз крик розпуки, а відтак плач сердешний залунав по шкільній комнаті. В клясі стало тихо. Учителька піднесла голову від стола, при котрім писала.

— Хто се? — звернула ся в сторону, звідки плач почула.

Зоня Мірска лежала на лавці, заливаючи ся слїзми.

— Хтось споров їй панчошу до самого шлячка — промовила за заносячу ся від плачу товаришку сусїдка Дорска і піднесла в гору нещасну роботу. Всі дівчатка здержали на мить драти і нащурили уха. Людка, на вид байдужна, вихилила ся також з лавки, її личко лиш легко-легко спаленїло.

— Ах! я вже мала зроблено аж до пяти! — голосила, невмовкаючи, Зоня і стала навивати на клубок помотані нитки.

— Хто-ж се міг тобі вчинити? Боже! стільки роботи на ново! — бідькали другі школярки.

— Чи я знаю? — хлипала покривджена — може, як я вийшла до таблиці. Погляд

учительки полинув в сторону Людки, но та сиділа така спокійна, як прочі.

— Хто оставав на перерві в класі? — спитала.

Зголосило ся кілька старших дівчат, котрі і годі було о таку псоту посудити.

— Я була цілий час на коритарі і з панею ввійшла до лавки — сказала Людка, коли знов на ній спочав допитливий погляд учительки.

— Се була й правда. А як Зоня писала при таблиці, ніхто не рушав в її торбі? — звернула ся учителька до Дорскої.

— Ні, здає ся, бо Вірхляківна на той час вийшла з зубом, а відтак Зоня вернула, а она пішла під вікно, но нічого не брала з торби.

Так посвідчили і другі, а однак учителці все такої здавало ся, що ніхто крім Вірхляківної не споров Зониної панчохи. Та доказів на се не було.

— Може ще дома зробив тобі хто сю шкоду — потішала тимчасом розжалену дівчинку, або може ти зачіпила о що несвідомо, і дрти витягли ся.

Зоня сему не вірила, все свої річи держить у взірцевім порядку, а дома нема нікого, хто би сьмів їй зробити таку прикрість. Она, повтиравши сльози, взяла ся до направи нещасної роботи. Панї сама допомгла їй набрати очка і розпутати замотану бавовну.

— Не плач — казала до Зоні — така пильна дівчинка, як ти, дожене ще й пережене другі. От, Нуся Деркачівна що лиш спускати почала.

— Так, але направа забере мені ціле пополудне, а я так хотіла піти нині до бабуні — говорила Зоня, жалісно зітхнувши, до Дорскої — коли вже вбирали ся домів. Людка, на вид спокійна, станула в парі за Мірскою.

— Ось моя панчоха сего тижня і буде скінчена — хвалила ся перед малою Ізою, що ішла з нею. Вже лиш по 18 очок маю на дротах, ще би п'яту, а спусканє раз-два піде. Як зроблю свою пару, заберу ся до шовкових панчошок для нашої Рені — розповідала, сходячи по сходах, а кожде її слово немов ножем краяло серце Зонине.

При брамі дівчатка розійшли ся. Людка з двома другими побігла передом, за нею поступала в ту саму сторону Зоня з Дорскою.

— Знаєш — казала ся послідня — я все думаю, що то Вірхляківна спорола тобі панчоху, не знать лиш, коли і як, бо ніхто сего не помітив. Може тоді, як я плакала над своєю задачею, а ти була при таблиці! — она схияляла ся справді під лавку.

— Може — шепнула Зоня, пригадавши собі погрозу товаришки за невідписані рахунки.

На ринку дівчатка розстали ся. Зоня ішла дальше сама. Вже доходила до дому, коли се під ногами узріла щось червоного на землі. Схилила ся піднести і аж скрикнула. То була червона, плюшева торбинка Людки Вірхляківної.

— Певно розірвала ся, як несла її на руці, і впала непомірено — подумала Зоня, отвираючи торбинку. Там найшла малу калитку з грішми і Людчину панчоху.

— Сам Бог карає її за мене — всміхнула ся мимохіть, — то десь плаче дома, шукаючи! От, би так спороти їй тепер роботу і підкинути як завтра в школі — майнула мстива гадка в головці.

— Та ні! — шепнув голос з серця, се дуже немила річ набирати на ново очка і

робити помотаними нитками. Може саме не она мені мою спорола! Нї, віддам їй завтра, і так нагризе ся досить нині ціліське пополудне. І мама буде сварити за таку гарну торбинку. Ой! аж корона в калитці! кілька-ж то гроший має та щаслива Вірхляківна — казала до себе Зоня, перебираючи в торбинці. — Невеселе мати мем обі пополудне, я не піду до бабуні, а ти плакати будеш за своєю стратою.

Она стояла вже в брамі дому. До Людки ще лиш кілька кроків.

— А що? — подумала, здержуючи ся в сїнях, — як би такой сейчас віднести їй торбинку, най не плаче! Та чи варта она сего? Нї — то она, певно она спорола мені панчохи аж до саміського шлячка! Піти, не піти, піти, не піти — ворожила, стикаючи два пальчики обох рук. — Нї, такой піду! — переважив добрий голос серденька, і она, не надумуючись довше, побігла до товаришки.

Малий городчик відділяв дім Людки від улиці. Зоня спинила ся перед рундуком.

— Ох! ти розтріпана дівчино! — почула голос з покою, — все мусиш щось згубити і то ще таку гарну, дорогу торбинку!

Се мама сварила на Людку.

— Верни ся і пошукай по дорозі, може хто найшов, а може ти в школі лишила?

— Нї, нї — крізь плач відказала Людка і випала на рундук, збираючи ся бічи в місто.

— Стрівай! — здержала єї Зоня в огородци, — ось твоя згуба, я надибала коло нашого дому.

Людка станула мов вкопана. Відтак тремтячими руками вхопила торбинку і відчинила.

— Не бій ся! — трохи з горда промовила Зоня, — я не взяла тобі гроший, анї не спорола панчохи!

Під натиском послідних слів Людка спустила завстиджена голову. Через хвилику стояли обі дівчатка мовчки проти себе. Зоня перша прийшла до слова. Она положила товарищі руку на плечé і заглянула під спущені вії.

— То ти мені спорола нині панчохи? — спитала.

— Я — почув ся тихесенький голос Людки, що паленїла по самі уха.

Знов мовчанка.

— Гніваєш ся дуже? — шепнула мала грішниця, не підносячи очий, а слези так і котили ся по рожевім личку.

— Нї, вже нї! — гукнула весело Зоня, котрої серденько не вмїло з гнівом довго носити ся, — панчохи дороблю нині, а до бабуні піду в неділю. А тепер поцілуймо ся хіба на прощанє — казала, обіймаючи товаришку.

— Поцілуймо! — всміхнула ся і собі Людка, піднесши головку в гору — і два голосні поцілуї залунали у цвітистім городци.

VIII.

Порохівня.

Стояла она коло кладовища при гостинци поза місточком. З далеки видніла густа сїть громозводних дротів, білів бляшаний дах, чорніли щільно попримикані віконниці.

Побіч тулила ся мала вартівня, де ніч і день жовніри сторожили невпинно. Гостинцем не вільно було туди борзо їхати, а на ніч і зовсім его замикано з остраху перед яким випадком, що міг би зажечи порох на складі. Звожено его тут дощевими весняними днями в чорно помальованих скринючках. Хлопці все те добре помічували, бо-ж і ся порохівня і військо не мало їх цікавили. Від коли стали у них будувати касарні, звозити порох і армати, копати шанці, не було їм сидження дома — в них стільки й роботи, що вилізти на гору та позирати на сю таємничу будівлю, на ті підземні ями і горбки, що здалеки лиш неначе муравельники визирали понад землю. А вжеж цікавив ся сим і Юрко Соколик, бо пасав худобу якраз коло порохівні. Корови скубуть траву на стрімкім горбі, а він приляже на землю, та глядить цілими годинами на жовніра, що машерує перед касарнею.

— І на що се стільки пороху тут навезли? — питає бувало.

— Стріляти хлопче.

— А чого-ж стережуть его так ревне, ніхто певно не вкраде, як і вкрати? мурі грубі, дах желізнй, віконниці позачиняні, куди там і добути ся!

— Та се не від злодія стережуть — відказують ему — а від огню.

— Бо й що би? — питає цікаво Юрко.

— Що? одна іскорка сюди, а ціла порохівня вилетить в гору.

— Йой! — скрикує хлопець, отворивши з диву губу, — тож би тріскоту було, гей! гей! А то в моздіри лиш трохи его, а який гук, як вистрілять, — горами лунає! І куда-б то летіла та навіджена порошня? — міркував. В гору? А не знать, чи би упала просто в дебру, чи перекинула ся на той бік у місто? Варта ту кумедию побачити! Отак далеко втечи і звідтам на все дивити ся! А страху було-б межі людьми, страху! страху!

Таке роздумував і нині, лежачи ранком в траві. Гей! Лиса, а ти куда? — зірвав ся зганяти корову з гостинця, де якраз запорошило ся від возів, що повертали з міста. Заторохкотіло на дорозі і втихло. Один віз пристанув.

— Гов! — кричав сидячий на нїм до товариша спереду, — заждіть, Павле! чи не пукла вам бочка, щось ллє ся з воза!

Перший озирнув ся позад себе.

— Пек ти! — заляв, злізаючи на землю.

— А що? — питав другий, і собі висівши.

— От раз шкода! вся мазь піде на марне — бідькав ся Павло.

— Випав чіп?

— Не чіп, а такой обруч пук, і бочка розлітає ся. А то-м си наробив! ще кукурудза в мішку замочила ся, — стогнав, вибираючи з воза зерно.

А мазь собі текла вузкою струєю до рова.

— Шкода мази та шкода бо і воза, не домию дома, як залипне, хіба лиш обручі здійму, а се вже най пропадає, казав, кидаючи гінтіне^[1] у рів. Ось нещастє! бодай же тя! Повніський віз наляло, до дому нема що везти, най до решти спливе.

Він здіймив драбину з воза і перехилив его понад рів.

— От і заярмаркував ся нині! будуть мали чим жовніри паркан смарувати, а мені

мов вкрадено гроші з кишені! Цур ти! не даром заяць дорогу з рана перебіг, — говорив — а витерши віз, затяв коні і поїхав.

Жовніри нічого не бачили, а мазь поволи наливала кітловинку по самі береги. Юрко дивився з горба на усе.

— Жаль, що не маю якого черепка, взявби-м трохи до дому — думав — придала би ся батькови.

— Яка чорна, аж вилискує ся! на жару тає щораз більше, гей чорна вода вже стала, не тяжко, щоб і не запалила ся від сонця! Гарний був би фаєрверк! страху много, а шкоди ніякої — вітру нема, та й жовніри побіч, — угасять, до порохівні не дійде. Посмотрю, чи нема де сірників в камизоли, — і став шукати по кишенях.

Мав їх при собі, бо нераз лучало ся розкласти огонь у поли, упечи бараболю.

Поглянув на сонце, доходило полудне.

— Тра худобу гнати, та вперед ще запалю мазь, побачу, як горіти ме — казав до себе. — Відтак спустив ся в низ у рів, де мазь ще не дійшла, виймив кусень паперу з кишені, шарнув сірничком о пуделко, запалив папір і кинув у струю. Ясна полемінь заграла над чорним потоком, огниста стяжка повила ся ровом. Юрко не ждав довше.

— Тепер тікай, небоже, заки побачуть з порохівні — подумав — з долини і так ліпше буде видко, най лиш огонь загорить на цілім просторі! І він, безжурно погукуючи на худобину, збігав по каміністій збочи гори домів.

Міський годинник видзвонив полудне. На ринку пусто, спека не заохочувала нікого до проходу, усі шукали холодку в мешканях. Значевя полудневу глушу перервав понурий голос дзвону, а в слід йому понесли ся протяжні звуки стражацкої трубки. Горить! роздало ся тревожно по місті, і вмість ринкова площа заройла ся цікавими.

— Де? де? — питали, глядячи кругом. Зза гори підносив ся чорний клуб диму, з вежі добачено і полемінь.

— Боже! коло порохівні, ми пропали! — ридали мешкаючі в тій стороні, що якраз повертали з поля до дому. При студни наливано бочки, а за часинку дві сикавки гнали стрілою ід кладовищу. А дим все стовпом ніс ся в гору, а дзвін і трубка на випередки мішали свої зловіщі тони. Смертельна тревога повисла над містом, всі ждали чогось страшного...

А небезпеки такої великої і не було. Розжарена мазь доплила аж до містка побіч касарні і вмість сухе поруче, недавно облите смолою, і пліт, що огорожував кладовище, станули в огни. Но не тревало і чверть години, а вже жовніри самі угасили полемінь, а сикавки, і не здержуючи ся, завернули в місто. Та хоч сим разом ніяке нещастє не стало ся, начальник сторожі огневої а ще більше капраль з касарні не мало сердили ся на псоту, яку їм хтось утяв. Чи нарочно підпалено мазь? жовніри не виділи — а ніхто не признавав ся. Чейже сама від себе там не взяла ся — хиба з пастухів котрий зробив сю псоту.

— Коби я дістав єго тепер в свої руки — грозив капраль — мав би ся гаразд!

Не красше обіцював малому виновникови і інспектор поліції.

А він, що був усеї події першою причиною, сидів, спокійно обідаючи, дома —

певний, що порохівня від его штучки не вилетить ще нині в воздух. За мало мази! всьміхав ся сам до себе, навіть полеміни не було видко. Як би так в ночи се зробити, було-б на що подивити ся! Спробую колись, казав, з другими хлопцями спробую...

До хати ввійшла стрийна, що мешкала коло кладовища. Не здоровкаючи ся, так і впала задихана на лавку.

— А то-м вам, людоньки, не йшла, а летіла з поля — говорила, захопивши віддих. — О Господи милосерний! як узріла-м огонь на горі, то сейчас ся клятуща порохівня прийшла мені на гадку.

— Ласка Божа, що на тім стало — перебив старий Соколик — а то справді не жарти! Хоч ми осторонь, а і нам би щось дістало ся. Що то думаєте, стільки пороху на таку спеку, на кусочки рознесло би порохівню довкола.

— Та не знати, що то за відміна запалила сю мазь? — зітхала стрийна, прийшовши з остраху до себе.

— Кажуть: мазь розілляв Павло Чеверда, як вертав з міста — а зажег мабуть котрийсь з хлопців.

— Ой, дати-ж би єму, як слід, за таку пустоту, дати! — аж скрикнула з негодованем жінка. — Я сама, хоч би се й рідна дитина, не пожаловала би бука, вже би другий раз сотного наказував не йти туди.

— Ваша правда — відозвав ся старший брат Юрка — раз штука удає ся, а то, не дай, Боже, вітру — ціле місто пішло би з огнем, плоти сухі і трава загоріла-б на таку спеку. Будуть тепер добре стеречи жовніри наших пастухів.

— Може ще й пасти закажуть на горі — промовила Соколиха, пораючи ся коло печи — тоді хоч камінями годуй худобину, і так всю пашню забрали під ті клятві касарні. Як би зловили того, що нині підпалив, а добре вкарали, мали-б другі пострах, та ба! шукай вітра в поли.

— У місті розповідають, що Остапа Сенькового замкнули в арешті — сказала сусіда, входячи в хату.

— Або се він запалив мазь? — спитали всі.

— Ні — вирвало ся несамохіть Юркови, що доси мовчки прислухував ся розмові.

— А ти відки знаєш? він, чи не він, коби тебе там не було! — гримнув батько. — Як всадили, то й посидить, най худоби пантрує^[2], не збитків. Юрко стих, а сховавши кусок хліба за пазуху, пігнав на пасовиско.

Маркотний ішов під гору, згадуючи товариша, що може і справді сидить невинно в арешті.

— От, здавало ся, така дурниця, а тільки, лиха задля неї — думав, потріскуючи батогом. — Та коби хоч громаді пасовиска не відобрали, ніде би пасти сі дві коровиці! Отось наробив, Юрцуню, докоряв сам собі, бючи ся кулаком по чолі.

А що, як би признати ся? випустять Остапа і пасовиска не возьмуть. Всадять тебе на день, або вибють пан капраль, тай по всему!

Зимний дроз струсунув его тілом. Ага! а як се всьо витерпіти?, аж тряс ся цілий на саму згадку кари, що жде за псоту. Боліти ме шкіра, тай ще тато дома надоложуть. А

Остап за віщо дурно терпить? громадї завіщо пасовиско відпаде? Може піти сейчас до касарні і признати ся, казав до себе, позираючи в сторону вартуючого жовніра. Боже, як страшно! колиб не Остап і не пасовиско, не признав би ся!

— Ні, іду, най і вбють! — рішив, зриваючи ся з місця. — Гей! Гриню! — крикнув на товариша з паші, — попантруй но мої корови, духом верну!

І сьмілим кроком звернув в сторону домику, де мешкав пан капраль. Сїни були відчинені. Юрко увійшов. На стїні висїли три рушницї і довгий батїг, з тоненьких ремінців уплетений. Під Юрком захитали ся ноги, вхопив за одвірок, щоби не впасти.

— Застрілять з отсеї фузії! — майнула страшна гадка.

— Хто там? — почувось з покою.

— Се твоя й смерть! — зойкнув хлопець, як не час було надумувати ся. Грізна статъ вусатого жовніра неначе виросла перед ним з землі, жиласті руки вхопили кріпко за обшивку. А тобі чого? бісурмане! гукнув з усеї сили над застрашеним Юрком.

— Та я... я... прошу пана... — почав сердега, а в горлі немов щось здавило.

— Говори! бо...

— Та я, прошу пана... затим, щобиьте пустили Остапа з арешту і не брали пасовиска громадї!

— Здурів хлопець! — крикнув, не розуміючи нічого, капраль і звільнив обшивку.

— Се я підпалив рано мазь в рові — вже свобіднійше докінчив Юрко — а тепер карайте! — і як довгий повалив ся до ніг страшного судії.

ІХ.

Уратовала!

Густі платинки снігу не перестають падати від раня. Такі вже гори всипали, сьвіта Божого не видко! А вітер віє-завіває, крутить білі тумани пустими полями, мягким пухом встелює дороги, що і слїду їх не найшов бись.

Край села стоїть хатина. Дрібні віконця ледви визирають із солом'яної загати, ледяна рука рисує по них взористі цвїти. Ух! як темно сьогодні в хатї, як зимно! Погас огонь в печи, недоварена страва стигне в невеличких горнятах. На постели лежить хора жінка, блїда! блїда — спечені губи шепочуть щось в нестямі, важкий віддих поносить грудьми. В ногах ліжка тулить ся до себе двоє малих дітей, закрутивши босі ноженята старою кожушиною. Тихо! сумно... В сїнях почуло ся голосне тупанє, се мабуть хтось витирає чоботи зі снігу.

— А то метїль нинї, крий, Матїнко Божа! — заговорила перша, хухаючи в замерзлі руки.

— Зимно-ж бо і у вас, докинь дров, Катре! — звернула ся до дївчини.

— Лишила-м огонь, погас, заки я з вами вернула — відказала Катря, накладаючи хворосту на померкле вуглє. Жінка приступила до постели.

— А що се вам, Петрихо, нездужаєте? — спитала, наклонивши ся над хорою.

Ся лиш легко зашевелїла блїдими губами і жалїсно застогнала.

— Мама вже від вчєра лежать ось так в нестямі — замітила Катря. — Не їдять, не говорять, а в грудех щось їм страшно харчить.

— Горячка — сказала стара сусідка, що прийшла відвідати хору, — перестудила ся десь небога і запаленє певно дістала.

Катря отерла фартушком слези, самі так і напливають їй в очи.

— Чим би їм помочи, нанашко? — спитала.

Стара похитала головою.

— Та яка тут поміч! переборе слабість, то й виздоровіє, на се зіля нема. Не плач! Пан Біг милосерний не опустить вас сиротят. А ти радше звари там чого отсим, — говорила, вказуючи діти на ліжку. — Я ту до вас вечером зайду з Мариною і чоловіком, то і посидимо через ніч при кудели, не так скучно буде тобі — а тепер оставайте здорові! Она ще раз глянула на хору, зазирла в горшки і вийшла.

Крізь відхилені сінні двері закрав ся зимний вітер у хату. Високо спалахнула полемінь на комині, хора задрожала з болю, чи зимна, жалісно постогнуючи. Катря мерщій кинула ся накрити матір кожушиною. За часочок наляла теплої затирки в миску і покликала Стефка і Доню вечеряти. Попоїли діти, полізли на печ гріти ся. Попрятала Катря начинє, докинула дров на огонь, внесла з сінний воду у хату. Сіла при постели, задумала ся. На дворі лютує метелиця, а в її души мов ті платинки снігу вертять ся, крутять невеселі, журливі думи. Рік, як поховали батька, а тепер ось мати нездужає. Що жде їх завтра? До кого пригорнуть ся кругом соротята? Слезини так і здавляють її, та она боїть ся голосно захлипати, менші діти почують і собі в плач вдарять.

Малі шибки аж зазвеніли від вітру.

— Господи! що там діє ся! — подумала Катря і підійшла до вікна, затикаючи її подушиною, щоби на матір часом не повіяло. — Та чи то вже й справді нема ліків на мамину слабість? Мусять бути, но хто їх знає? доктор, той би щось порадив. От, як торік захорувала Сенькова Олена, то привозили доктора, і поміг. І пані учителька казала їй нині, чи не післати-б по него до міста...

Її думи перервали судіди, що прийшли навідати ся до хорої. Якось відраднійше стало самотній дівчині, звісно: живі люди заговорять, потішать. В хаті вже зовсім стемніло. Катря засвітила лампу. Сусідки взяли ся прясти, старий закурив люльку. Хора глибоко закашляла і стала метатись по постели.

— Дим задусив її — промовила сусіда — покинь курити!

— Мабуть чи не на груди занедужала небога — говорив старий, прятаючи люльку, — а то на таке зимно не дуже і безпечно! Готова і она полишити сї сиротята...

Катря голосно заридала.

— Цить! — потішали жінки — під вечір все слабість змагає ся, переборе ся день, два, і виздоровіє.

— А може-б їй доктора? — крізь плач зойкнула Катря.

— Се би і не зле — відказав старий сусід — но відки его сейчас возьмеш. До міста, правда, лиш пів милі, та нині на таку фуфелицю і кіньми туди не дібеш ся. Нема що і гадати, пожди до завтра, може хто коний пожичить.

Катрю сї розмови не в силі потішити, она чує, що тут одна хвилинка рішає о житю

єї дорогої матери. Від постели несе ся глухе стогнанє і кашель, сусідки перекидують ся сумними, не добре віщуючими поглядами. Она не може довше нагадувати ся, ніяка сила в сьвітї не здержить єї від ратованя найдорожшої особи.

— Посидьте! — просить, встаючи з лави, — піду по тітку Оксану в село.

— Та ми тут і на цілу ніч вибрали ся — повідають сусіди — іди, буде нам з нею веселійше.

Катря поцілувала тихо хору, накинула велику хусту на плечі, узула мамині чоботи і скочила у двері. Острий вітер так і обгорнув єї розпалене личко, так і зморозив у мить незасхлі ще сльози. На воротах пристала хвилинку, відтак звернула доріжкою ліворуч. Не туди ішло ся до тітки, не туди! та она і не думає о тітці, она йде в місто по доктора. Єї тяжкі чоботи западають глибоко в заспи, тумани снігу бють в очи, но їй байдуже, коби дійти лиш на гостинець, а там вже далі простісінько в місто. От, вже й фігура при дорозі! Боже, змилуй ся! хрестить ся Катря і стає шепотіти вечірні свої молитви. Скорше мине час — думає. Она іде, не спиняєсь, аж горячо робить ся їй з утоми, перебивати грубі верстви пухкого покривала. Чоботята повніські снігу... Далеко ще до міста? глядить в долину, набираючи віддиху. В темряві нічого не видить, лиш платинки снігу, як і передше, гарцюють млинцем перед нею. Їй робить ся лячно так самій в сій нічній глуші. Якась великанська стать з витягненими раменами суне прямо внапротив. Боже, що се? Іти, чи вернути? Ні, най дієсь, що хоче, хрестить ся, дрожаючи уся, і іде відважно на чудовище. А мара все завзятійше крутить ся при дорозі — Катря вже при ній. Ах! се вітер вертить зірваний стовп польовий! всміхнула ся сама до себе. — Хиба не зайде нині, якась непоборима сонність стулює єї повіки. Як би так де сісти і хвилинку спочати, хоч би і в сніг лячи, на маленький лиш часочок — думає — ледви тягнути ноженята. Та годі! можна би заснути, а то сніг би засипав і єї на смерть. А там мама вмирає! зойкнула в розпуці і знов з усіх сил рванула ся вперед крізь заспи. В далині заясніло небо горою. Ах! се вже місто! — скрикнула втішно, ще хвилька, — дім доктора зараз на скрутї. Она знає, де — і доктора знає, на весну щіпив їй віспу в школі — такий добрий пан! Міцнійше звязує хустку, бо зимно починає тепер доскуляти, хоч піт заливає личко. Палців в ногах і не чує, геть десь позамерзли в снігу, що насипав ся до чобіт. Та ось лиш часочок дороги! Серед нічної глуші пронесли ся протяжні звуки міського годинника. Катря пристала, наслухуючи. Була десята година, коли опинила ся перед домом лікаря. — А як нема дома — блиснула страшна гадка у души. — Ні, єсть, ось в вікнах сьвітить ся. Слава-ж Тобі, Боже! Она напружила послідні сили, щоб доволочи ся під двері. Мала єї стать спинає ся в чоботях до дзвінка, замерзлі пальчики з усеї сили притискають порцелянову галку — відтак знеможена падє на поріг.

Лікар ще не спав, сидів в комнаті, читаючи часопись. Нараз підніс голову. Чи се свист вітру, чи справді хтось задзвонив в передпокою? Він став наслухувати. Ні, мабуть лиш здавало ся єму, дзвоненє не повторяє ся.

По часинці двері від кухні відхилили ся, а в них показала ся голова старого Федора.

— Прошу пана доктора — заговорив — якесь дівча замерзло у нас на порозі,

надибав-єм, вертаючи з міста, і взяв сюди.

Лікар кинув ся у кухню. Обсипана снігом, лежала на постели Катря, мов нежива. Оба зі слугою взяли ся розвивати її з одєжини і натирати посинїле тіло. Згодом легкі румянці закрасили блїде личко, губи зашевелїли.

— Жие! — скрикнув лікар — настав Федоре самовар, треба її напоїти теплою гербатою.

Катря отворила очи і піднесла ся на постели.

— До мами! — шепнула — мама умирають, ходїть, пане, ратуйте їх!

— А відкиж ти, дитино? — спитав лікар.

— Не знаєте? я Катря Лисак з Річки.

— Як менї се й знати?

— Таж ви менї віспу на весну в школі щіпили — дивувала ся Катря, що її не пізнають.

Лікар усміхнув ся.

— З ким же ти тут нинї дістала ся? — допитував.

— Я прийшла по вас, бо мама дуже хорі від вчєра.

— Прийшла-сь сама на таку метїль? сама в ночі? — аж сплеснув руками старий Федір.

— Страшно було йти, ой як страшно, але там мама вмирають.

— То ти задзвонила?

— Я, я, але ходїм вже до мами — наставала Катря, встаючи з постели і лагодячи ся у дорогу.

Небавом сидїла при столї, попиваючи гербату, а Федір запрягав конї до саний. Лікар, розпитавши про недуг, взяв з собою і лїки з аптики, і ось Катря, обвинена в тепле футро, їхала з ним разом в село.

Сусїди при хорїй чудували ся чимало, чому дївчина з тїткою не надходить, коли се зазвенїв дзвінок перед воротьми, і пан у футрі а з ним Катря ввійшли в хату. Лікар приступив мерщїй до хорої і став її оглядати. Катря не спускала з него ока. Наконєць лікар підніс ся.

— Стан недужої справді дуже грізний, та є ще надїя. Він приїде тут і завтра і привезе деякі лїки, а тимчасом най роблять, що поручив.

— Призвала-сь мене в сам час, дитино — сказав Катрі на від'їзді — рано було би вже за пізно. Твоя відвага спасла матір від смерти.

Катря з слезами радості припала до постели, і її губи зложили ся до горячої молитви.

А на дворї дальше лютувала буря, дальше тумани снігові ходили млинцем по гостинци, розвіваючи у нічну глушу тоненькі звуки санкових дзвіночків...

Х.

В оборонї слабшого.

Всі знали в місті старого жида Гедалього, а вже ніхто мабуть так добре, як малі школярики. І не дивниця; они-ж головна підпора єго невеличкого склепику, що

поміщував ся в вузкій уличці від ринку. Вивіска над дверми носила напись: "Продажа книжок і приборів шкільних". І справді, увійшовши до внутра, виділо ся полицки, позапахані старими розлітаючими ся картками, лиш декуди визирала новійша окладинкою книжка. Та крім сего були там і щітки і смаровила всілякого рода, і ремінці і гребені, а навіть малі, висячі лямпи кухонні. Куди ховав Гедалі ті, так названі, прибори шкільні, се було его тайною, котрої навіть проворні его покупні не вміли відгадати. Доста, що на кожде візване витягав з усіх кутів, з повали і з підлоги, з ріжної величини пачок і скриночок все, чого лиш душа діточа забажала. Бували се часом предмети дуже підозріної доброти, а такой дітвора тягнула громадно до склепику, бо ніде так дешево не дістала товару, ніде так завзято не могла торгувати ся, як у старого Гедального. Чимало надило і подобало ся студентикам і се, що старий кожного з них називав паничем. Вже-ж не аби яка була честь для такого малого Петруся чи Івася з першої кляси разом з новою табличкою і писальцем, купленим у Гедального, дістати ще й новий титул "панича". Се було неначе повне іменоване на школяря. Не диво отже, що по такім заіменованю малий "панич" так високо ніс голову, аж звичайно пошпотував ся на сходах склепику і розбивав носик о камінь. Та ще скорійше спішив старий на підмогу необережному рицареви, а ласкаве: "нічого паничу" і образочок до відбиваня, як безплатний причинок, вповні успокоювали малого покупня.

Но відносини межи школярями а Гедалем заострювали ся часами навіть і сильно. Се бувало з початком року, коли хлопці купували і продавали шкільні книжки. Тоді взивав старий ще й жінку до помочи, бо самому годі було дати собі раду з розгуканою дітворою, що битком заповнювала тісний склепик. Сьвятої терпеливости з ними не ставало! Хлопчиска годинами оглядали одну книжку, перечисляючи, чи всі в ній картки — а за правило прийняли давати все і всюди десяту часть ціни без огляду, чи книжка ціла, чи знищена, нова, чи стара. Зразу старий всьміхав ся на таку безличність купуючого, гладив сиву бороду і підморгував одним оком; наконець виходив з рівнодушности, і книжка опинювала ся на голові і спині малого школяря, а він сам вилітав зовсім недобровільно на улицу. Однакож в борзі вже жалувал Гедалі свого горячого пориву — бо ось вся проча громада, в обороні покривдженого стаючи, заявляла однодушно, що з таким шахраєм і простаком, як він, не хоче від нині мати ніякого діла і переносить ся до Малки Фінк. І шнурком сунула ціла ватага до его ворога знапротив, щоб знову там таку саму історию відограти, а другого рана зійти ся знов у Гедального, моя нічого і не було.

Були се горячі дні для старого, захрипав сердега в переговорах з малими, а коли вечером, зчисляючи свій доробок, находив між грішми місто десятаків кілька бляшок або гузиків, рвав волосє з бороди і проклинав свою долю, що присудила ему обслуговувати отсю зухвалу дріботу.

Та старий і не знав, яка страшна гроза збирала ся над его сивою головою. А мож було єї догадати ся; бо як надтягаючу тучу віщують далекі громи, так ему заповідали лихо часто відзиваючі ся в послідних часах вистріли капсель, котрі мстива якась рука метала нароком перед его склепиком. Ба! навіть в самім склепі лучало ся се, аж

затремтів старий на цілім тілі; а раз, коли сам сидів на порозі, бо якась дрібота лиш що відійшла, збілів, глянувши поза себе. Здовж підлоги скакало щось, витріскуючи незвичайно сильно. Була то звичайна "жабка", яку хлопці купували по 4 кр. — а запаливши, пускали по землі — но Гедалі не видав ще такого дива і переляканий вибіг на улицу, взиваючи помочи. Від тої пори став щось своїх покупців підозрівати і обережно усував ся осторонь, коли збитою громадкою входили до него.

— Ануж проклятущі запалять ему склеп або і обрабують! від сих малих і найгіршого можна очікувати! — думав старий.

І не даремні були его побоювання. Між діворою справді коїло ся против него і се між найнебезпечнішими в них школярами з першої кляси, як їх називано "чубаками". Причина завзятости була дуже проста: Одного гарного дня запримітив Зенко Горбовий, що его зошит, куплений за 1 кр., мав лиш 6 карток, а не 8, як він сего надіяв ся, ще й таблички множення не було на хребті.

— Шахрай жид! — шепнув до сусіда в лавці — обдурив мене на двох картках.

— А образок дістав-єсь? — спитав товариш.

— Ні, і образка не дав — відповів Зенко.

— Так зі мною зробив недавно — заговорив Сидір Орлик — оловець ні разу не дав ся затяти, так я і зістругав цілий, не писавши.

— Як я своє писальце вчора — відозвав ся иньший чубак. — Кажу вам, не варта купувати в Гедального — у Малки Фінк все дешевше, ще й образок додає.

І они справді стали оминати старого, і від тоді посипали ся перед склепик таємничі капслі і жабки. Остаточний розрив між чубаками а Гедалем настав, коли сей, не в силі довше терпіти, викинув раз Левка Дороша за двері.

— Се зневага для цілої кляси! — говорили малі, — викинути школяря за те, що за книжочку рахункову, вартуючу 6 кр., давав лиш 3 кр.? Може она і коштує шість, та чейже у такого Гедального поторгувати ся вільно — се-ж не книгарня, а от собі склепина. Треба старого покарати, урадила мала громада, ту ходить о честь всіх школярів. Та як? в склепі годі ему що зробити, бо в місті побачать, і їм ще за те від кого дістане ся.

— Знаєте — сказав Зенко — підемо у его сад.

— Де се? — спитали другі.

— За містом — толкував товариш — винаймає Гедалі у одного господаря садовину. В неділю, коли в місті замкне склеп, сидить там, пантруючи овочів.

— Добре! — скрикнули хлопці — виберемо ся там в неділю з катапульками і позбиваємо ему яблука з дерев.

— І збомбардуємо будку, в котрій стереже — докинув Левко.

— Де зійти-б ся нам?

— На горбі коло хреста — урадили всі прочі однодушно.

Плян такої воєнної виправи незвичайно подобав ся хлопцям, і коли прийшла неділя, п'ять їх як оден стануло в умовленім місці.

— Перебіжи но, Левку, коло будки здалеки і поглянь, чи сидить вже Гедалі —

сказав Зенко.

Левко став скрадати ся попід плоти. Будка стояла в воротах саду при дорозі. На значну просторонь довкола зеленіли лиш буйні городи і поля. О тій порі не видко було й живої душі нігде, бо люди порозходили ся у місто. Левко підсунув ся під садок. Старого Гедалього нема там, а сидить Юдка, наймолодший его син. Се ще більш на руку малим авантюрикам — слабого Юдки ніхто не бояв ся. Они уставили ся на горбку за деревами, відки, непомічені, могли висилати свої удари на будку і сад. Юдка дрімав безжурно над овочами, коли се град камінців загудів о деревляні стіни. Він тривожно оглянув ся довкруги. Нікого не видати. Та ось нові, ще сильніші громи заторохкотіли один по другім, а рівночасно в примежнім садочку посипали ся збивані з дерев яблука і грушки. Переляканий Юдка вибіг з будки, тікаючи в сторону найближчої хати. Малі на се лиш ждали, они миттю спустили ся з гори і кинули ся на полишені овочі, ховаючи їх по кишенях. Юдка, побачивши то, завернув боронити свого добра. Но і хлопці готовили ся до борби з малим, слабим жидиком.

— Підете ви злодії! — обганяв ся на всі сторони Юдка.

— Сам ти злодій! — кричали чубаки, — кождий жид шахрай і злодій!

Юдка вхопив за камінь, Сидір і Левко зловили его з заду за руки, намагаючись повалити на землю.

— Гей! а ви що з ним робите? — гримнув хтось в сій хвили понад плотом. Хлопці оглянули ся тривожно, та вмить зневажливо відвернулись. Се Гнатко, їх товариш, де не взяв ся між ними, — перейшов мабуть садами, бо мешкав в сім куті. Нема що і дбати про нього, хоч такий великий і дужий. Они знов причіпили ся до малого Юдки, що з усіх сил пручав ся, не знаючи, чи заслонювати себе від ударів, чи збирати розсипані яблука.

— Пустіть его! — гукнув, підступаючи ближе, Гнатко — що він вам провинив?

— А тобі чого до нас, брат він твій, чи що? — озвав ся Зенко.

— Се наша справа — відворкнули другі.

— Ади! хрещений жид! бере ся отсего боронити — глумив ся Сидір. — Маєш кого заступати тай жида!

— Жид, чи не жид, коли вам нічого не винен, за що бете! Встид! пять хлопців на одного слабого дїтвака, велика слава, як его переможете — докоряв Гнатко, відтягаючи Юдку з юрби.

— Не займай! — зверещали товариші, его тато шахрує нас на кождім зошиті.

— То не купуйте у него, коли знаєте, що вас шахрує — не буде і причини мстити ся. Маєте свої християнські склепи, чому там не купуете!

І він, вдерши ся між зчіплених, сильними раменами відкинув двох найменших, що тягнули Юдку на землю. Лють хлопців обернула ся тепер на Гнатка. Роздратований Зенко вхопив за кіл, лежачий в саді і замірив ся з усеї сили на товариша. Крик болю проніс ся в громадці, і Гнатко, приголомшений ударом, повалив ся як довгий. Перелякані малі розскочили ся на всі боки, звільнений жидок впав до будки, замикаючи єї за собою. На дорозі почули ся голоси людей.

— Тікаймо! — гукнув Левко — і всі п'ять, полишаючи Гнатка і розсипані яблука, щезли, прямкуючи навмання крізь сади і городи.

Малі рицарі з недільної виправи з страхом входили в понеділок до школи. Ануж Гнатко пожалує ся пану учителеви, або і сам Гедалі, дізнавши ся про них, донесе. Зажурені сиділи мовчки в лавках. Увійшов учитель у класу, за ним Гнатко з підв'язаним оком. Хлопці переглянули ся тривожно між собою. Началась наука. Учитель відчитує катальог і поглядає по школярях.

— А тобі що в око? — спитав, дійшовши до Гнатка.

Грішна п'ятка побіліла.

— Болить — байдужно відказав поспитаний, і не глядячи нікуди. Учитель, мов нічого не було, читає далше. Малі відотхнули: Мабуть не поскаржив!

О десятій розійшли ся хлопці домів. П'ятка іде разом, обговорюючи справу між собою. На розі вулиці стоїть Гнатко. Хлопці хочуть перейти попри него, та ось він їм заступає дорогу.

— Стій! — скрикує так рішучо, що вони мимохіть здержують ся. Він глядить строго з гори і говорить: Як бачите, я не казав нічого пану учителеви, хоть ви і добре підбили мені око — і, відхиливши перепаску, показує зачервоніле, підпухле лице. Завстиджені товариші попускали голови. Я не казав, і Гедалі не скаже, бо по імені вас не знає — але наколиб ще коли котрий з вас сьмів зробити єму або Юдці яку пакість, най стереже ся, бо зі мною буде мати справу.

Він випростував ся, витягаючи свої широкі рамена, а погрозивши дужими кулаками в сторону малих, — відійшов своєю дорогою.

XI.

Для товаришки.

Чим ближше було вакацій, тим нетерпеливійше ожидала їх дівчата, тим менше заглядала до книжки, тим радше рвала ся на волю. Чи се ті золоті лучі всьміхаючого ся сонечка, чи звінкі пісні пташини в зелених гаях, чи цвітисті луги і шумляча весело річка так бунтовали малих школярів?

Не знаю — певна лиш була річ, що в послідні дні року шкільного не раз задумували ся вони над книжкою і линули десь зором далеко, немов усьміхали ся до чарівних якихсь то мрій. Думаєте, самі лиш лїниві? О ні! вжеж ніхто-б не сказав, що Богдан і Надя недбалі діти, а і вони щось послїдними часами заглядали часто до календаря, а синій оловець хлопця радісно вичеркував кождїський прожитий день, що зближав єго до вакацій.

— Справді гріх — говорив до сестрички — держати нас в такі чудові, теплі дні в школі над книжкою! Ах! як то тепер гарно там на селі! — зітхав — і перед єго очі виринали зелені лєвади, рясні садки, їзда верхом на конику, воженє лодкою по Дністрі — і стільки ще, стільки других утіх вакаційних!

Надя, слухаючи, і собі підперала головку і задумувала ся. О! і вона мала свої мрії, як Богданко — і в неї сила плянів на вакації, красших ніж лїт передших. Богданко вибирає ся до стрийка, а вона ще далі поїде. Мама трохи хора, і лікарі радять їй виїхати на купелі

і свіжий воздух ген аж у сині Карпати на Угорщину. Надя мала їхати з мамою. Кілько-ж то світа побачить она по дорозі, які веселощі ждуть її в тій, як казали, прегарній країні. На саму згадку живіше румяніло личко, сильніше ударяло серце.

І ось рік скінчений, попис відбув ся, дівтора вільна немов пташата, пущені з кліти на волю. Заживуть же они тепер, заживуть! Та хоч свідомства вже й роздані, дівчатка семої кляси не розходять ся ще зі школи, не спішно їм чогось домів, хочуть останній раз сьогодні доволі наговорити ся. Они збили ся в громадку коло учительки і розповідають о своїх плянах на вакації.

— Я поїду з братом до дідуся на село — казала русява Уля.

— А ми з цілим домом вибираємо ся над Опір в Синовідско, — говорила Маринка.

— Ми нікуди не їдемо — розказувала Мелася, — но наш домок і так мов на селі і ріка близько. До нас має приїхати тета з дітьми, буде нам прегарно час сходити!

— Та ні одна з вас не вибирає ся так далеко, як я — похвалила ся Надя, паленіючи з радости.

— А ти куди? — спитали дівчатка.

— На Угорщину, позавтра від'їзжаю з мамусею.

— Ах! яка-ж ти щаслива! на Угорщину — так далеко! — завидовали ті, що оставали в місті.

— Так що-ж, треба буде і нам тут якось вакаціювати — потішали ся інші — бавитись можемо в публичнім городі.

Учителька усміхала ся до мрій молоді громадки.

— А ти, Мілю, остаєш в місті? — звернула ся до марної дівчинки, що станула мовчки осторонь від других.

Міля піднесла очи на учительку.

— Так, лишаю ся, не маю, де їхати — відказала.

— А тобі мабуть чи не найбільше придав би ся свіжий, гірський воздух, купіль в зимній воді і цілковитий супочинок — говорила дальше учителька.

Дівчина сумно усміхнула ся.

Она хора — се видно з її худощавого личка, запалих оченят та побілілих безкрових губ. Хвилями сухий кашель виринає ся їй з грудий. Се наслідки зимової, не виліченої добре, слабости. Лікар не ворожить дівчині життя, наколи не буде переживати много на свіжій воді. Та о виїзді нема що і гадати, у неї ні родини, ні знайомих на селі. Її мати, убога вдова, держить корінний склепок в середмістю. Позаду маленький, майже цілком темний покоїк займають обі з матерію і двома братами. Справді не багато там воздуха для хорого дівчати, не много сонішного світла. Она наче та ростинка, ростуча в тіні, марніє з кождим днем.

Мовчки прислухує ся другим дівчаткам.

— Щасливі! — зітхає в душі, коби хоч такою здоровою бути, як одна з них. Її очи напливають слезами. Учителька побачила се.

— Треба — говорить — щоби дівчата Мілю брали зі собою часто на прохід поза місто і до купели.

— Добре! добре! — вступимо по ню щоденно — закликали всі, оточивши Мілю і стискаючи їй сердечно руки.

Погляд Наді спочав на блідій товаришці, і її серденько чогось жалісно стиснуло ся. Она немов нині перший раз доперва запримітила марне личко і підкружені очі Мілі.

Дівчата попрощали ся з учителькою і розходять ся, гуторячи по дорожі.

Мало котра йшла просто до дому, а відправляли ся по дві, три — часу-ж мають сьогодні доволі, — говорили, і так се останній вже раз.

— Останній! — шепнула Міля до ідучої побіч Наді, а так сумно, що та аж задрожала, глянувши на товаришку.

— Ах, Боже! хто зна', чи она і пережить ці вакації — подумала і, якось дивно пригноблена сею страшною гадкою, повертала домів.

Тут застала гостя, тету, що зістане з татком на господарстві, наколи они всі виїдуть. Рідня підвечірковала на рундуці.

— Прегарно виглядаєш, Надю! — заклитала тета, вітаючи братанку. — І не пізнати, що ти сиділа цілий рік над книжкою.

— А що не лиш сиділа а і вчила ся, доказом се свідоцтво — казав тато, показавши его теті.

— Славно! — хвалила тета. — Я не даром привезла тобі такий гарний дарунок, ти заслужила вповні на него. Іди, оглянь, стоїть в твоїй комнатці!

Очі Наді засвітили цікавістю, не йшла а бігла. Аж сплеснула руками з радости, о такім дарунку і в мріях не снила! Се був ніби столик маленький, округлий, на трьох ніжках сплетених стоячий, обшитий довкола шнелюковим шнурком з кутасиками. Верх, покритий м'яким, рожевим оксамитом, піднімав ся в гору, а в середині наче в скриниці, також оксамитом вилоненій, містили ся всілякі прибори до шиття. Були там прегарні малі ножички, різного рода бавовни і нитки, взори до вишивання, прибори до гафту, мереження і роблення цвітів.

Надя кинула ся на шию теті, не в силі найти слів подяки. Боже! скільки щастя! Свідоцтво добре, прегарний дарунок, виїзд з мамусею на Угорщину, все складало ся на него. Она глянула кругом себе. Такої пишної комнатки ні одна певно з її товаришок не мала, та й ще тетин столик так чудно все прикрашує. З радости підскакуючи, вбігла до сальонику і отворивши п'яніно, вдарила веселої коломийки. Нараз в середині такту урвала, її зір вплив ся в велике зеркало, що висіло якраз против неї. Рум'яне щастем личко всміхало ся звідтам, та в душі Наді виринуло друге, неподібне ні раз до сего: бліде, худощаве лице товаришки. Руки опали байдужно на клавіатуру, темні вії положили ся по засумованім личеньку, а слеза викрала ся нишком-нишком спід спущених долі повік.

Бідна Мілюня! — шепнула до себе Надя, у мене нині така сила щастя, а в неї нічого! Она схопила ся від п'яніна, а повернувши до своєї комнатки, стала складати книжки в шафці, щоб розігнати журливі думи. Та образ Мілі не хотів уступити, виділа его в кождім куточку свого прегарного мешкання, думала о ній до вечера.

Задля різних перешкод від'їзд відложено аж до третього дня. Хіснующись вільним

часом, вибрала ся Надя ранком до товаришки. В склепику сиділа мама Міліна, она сама порядкувала в темній комнатці і ладила дітям сніданє.

— Я прийшла забрати тебе на прохід — сказала Надя, входячи.

Міля похитала головою.

— Годі мені тепер іти, бачиш, маю роботу дома. Нині торговий день, мама цілий час в склепі, не підю...

— То і як ти можеш бути здорова, сидячи в отсїй норі — мимохіть вирвало ся Нади — аж пожалувала небачних слів, котрими могла товаришку вразити.

Но Міля, усміхнувши ся лиш, відказала: Твоя правда, та піти не можу — хиба вечером...

— Добре, зайду ще вечером — говорила Надя, пращаючись. І знов задумана повертала домів. Нічого єї днесь не тішило: ні гарна комнатка, ні дарунок тети, ні виїзд на Угорщину. Она рада була, коли по обіді, виправивши Богдана до стрийка на село, могла замкнути ся у себе і пересидіти, ніким не занімана, до підвечірку.

Вечером знов пішла до Мілюні. Сим разом застала єї саму в склепі.

— Збирай ся — просила — підеш до нас, а відтак виберемо ся всі на прохід і тебе відпровадимо.

— Нема мами, мушу пильнувати склепу — відповіла коротко товаришка.

— І так буде по всяк день! — аж скрикнула Надя.

— Мабуть тобі се дивно, а я вже, бач, звикла.

— Так, алеж ти хора, нині ще блідша як вчєра. Передше ти бодай до школи перейшла ся два рази.

— Що-ж робити! на се ради нема — сказала Міля і звернула ся до дівчати, що прийшло за чимсь до склепу.

І знов, нічого не справивши, відходила Надя від подруги.

— Она певно умре сих вакацій — думала по дорозі. Докіля ту буде, о ніякім ліченю нема й мови. Коби де виїхала! та каже годі. Може-б з нами! — блисла відрадна гадка. Чи схоче лиш мама аж дві нас брати? в чужім місті се коштує. І она передумувала сотні способів помочи товарищі, а гадки сї так мучили єї душу, що аж дома се запримітили.

— Що тобі? — спитала тєта при вечєри, — чи жалуєш, від'їзджаючи, за містом? Скорше радувати ся тобі, що стільки сьвіта побачиш і відотхнеш правдивим гірським воздухом, коли иньші будуть печи ся в міських порохах. Не повіриш, Надю, що за гарна там місцевість! Вже пять літ тому, як я була на купелях, а доси не можу позабути тих весєлих хвиль, які проживала в горах серед зелєних лісів.

— Ах! але Міля!.. — розплакала ся в голос Надя, не в силі скривати довше своєї журби.— Она певно умре сих вакацій!

Тєта не понимала про кого тут бесіда.

Надя розповіла крізь слєзи о хорій товарищі.

— Справді, побут в місті не причинить ся до єї подужаня — сказала, вислухавши всего, тіточка, — а то ще й в склепі мусить цілими днями сидіти. Треба їй доконче дєсь виїхати на село...

Надя поглянула на маму, просити голосно не сьміла. Та мамуся з очий вичитала німе бажане донечки.

— Забирати вас дві годі — промовила — раз, що коштує, а і задля того, що я не є на стільки здорова двома вами там займати ся. Впрочім я замовила лиш на дві особи мешканє й удержанє.

Надя зітхнувши, спустила очі.

— Остань тут зі мною, а мама поїде з Мілею — зажартував татко, будеш сполом з тіточкою господарити.

— За велика жертва на єї сили — всьміхнула ся тета.

— І за довго мріла о утіхах вакаційних серед Угорщини — докинула мама.

Розмова стихла. З сальонику понесли ся ніжні звуки п'яніна, на котрім тіточка виграє тужливі якісь мелодії. Всі мовчки прислухують ся. Чутлива на музику душа Наді на тлі сумних акордів вимальовує невеселі картини. Перед собою бачить запалі очі Мілі в темній комнатці поза склепиком.

— Ах! які-ж то короткі, глухі, уривисті тони добуває тіточка з клявішів! Наді здає ся, ніби чує сухий кашель товаришки, такий глибокий, зловіщий! Послідний острій тон, як скрип желіза по склі, проніс ся з сальонику.

— Наче зойк конаючого! — подумала Надя, уся задрожавши.

Та ось вже мелодия инакша: — комната наповнює ся скочними, до танця взиваючими, безжурними тонами. Наді ввиджує ся рум'яне личко, сьміючі ся очі Мілі на тлі пишної зелени велитів гір. А звуки ллють ся, переливають мов срібний сьміх здорового дівчатка. Надя несвідомо починає вибивати такт ніжкою по підлозі.

Ще один високий, веселий тон, і тіточка замикає п'яніно. Всі мовчать, немов ловлять ухом розпливаючі ся у воздуху звуки...

Знечевя серед вечірної глуші почув ся з кутика софи несьмілий голос Наді: А наколиб я, татусю — і послухала вашої ради і остала тут з вами, ви би призволили?

— Розуміє ся — мовить татко — та так якось, що Надя не знає, жартом се, чи поважно сказано.

Она повтареє сим разом вже голоснійше, звертаючи ся до мами: Не жартую, я остану цілі вакації з татком і тіточкою, а мамуся най забере Мілю місто мене в гори... Она жде добру хвилину на відповідь.

— Чи не будеш завтра вже жалувати нинішньої постанови — заговорила перша мама — чи ти подумала, чого вирікаєш ся задля товаришки?

— Не пожалую ніколи! — горячо скликнула Надя, — всеж мені сто раз буде ліпше тут на вакациях, ніж Міли в єї темнім, тіснім помешканю...

— А що ж скаже Мілина мама на твій проєкт? — відозвав ся тепер татко — чи пристане?

— Гадаю, що пристане, — сама-ж розказувала, що післала би Мілю на село, як би лиш мала де свояків або знайомих — каже Надя і неспокоїно слідить черти лиця родичів. Ануж відмовлять!

Та ось тіточка приходить їй з підмогою: Наколи сама Надя хоче пожертвувати себе

для товаришки і мабуть чинить се радо, не треба спиняти її в добрім ділі. Мамуси байдуже з ким їде, навіть чи не придасть ся там ліпше на случай слабости старша, практична Міля, чим наша Надя. А сій чейже так зле зі мною тут не буде — всміхнула ся, пригортаючи братанку.

— Ні, тіточко — закликала радісно дівчина, — прегарно собі заживемо, коби лиш мамуся і татко призволили!...

І они нарешті призволили — і мама Мілина втішно повитала нагоду, що могла повернути здоров'я своїй дитині. І ось в кілька днів опісля Надя з тіточкою випроводжували подорожних на дворець. Бліді щоки Мілі зарожевіли самою надією на гарні вакації, а її очі так вдячно споглядали на товаришку, що та за кожним разом спускала свої, збентежена.

Ще один погляд сердечний, послідний поцілуй прашальний, і потяг рушив з місця, уносячи маму і Мілю у далеку путь. Голосний свист перерізав воздух, чорний клуб диму протягнув ся довгим хвостом за від'їжджаючими.

Надя вертає домів — на лиці в неї усмішка, а в душі грає чудова, весела мелодия радости. Звенять там самі лиш чисті, ясні, високі тони — та мелодії сеї ні она, ні тіточка, ні найбільший артист світовий не в силі-б мабуть відограти на ніякім інструменті...

XII.

Задля науки.

Зимовий вечер. Блідо-зелена лампа ніжне світло розсіває по невеликій комнаті. Гарні, багаті опони мягкими фалдами опали понад вікна і двері. З золочених рам визирають по стінах веселі картини, серед пушистого килимка над діточим ліжечком красує ся образ Ангела Хранителя. В малій шафці лежать в поличках пишно оправлені книжочки з молодечої літератури. Ціла обстановка показує на заможність її властителей.

На дворі мороз-метелиця, — та в комнаті так любо і тепло! Спущені занавіси віконні немов відокремили її від холоду внішнього світа. При столі, закиданім паперами і книжками, сидить хлопчина літ чотирнайцяти. Очі втянув в отворену перед ним граматику, та думки малого школяря линуць десь далеко поза стіни дому, а фантазия обрабляє гарніші мабуть річи, чим латинські деклінації і грецькі вправи, бо на личку являє ся від часу до часу весела усмішка. Ще разів кілька заглянув в книжку, перелисткував дві, три картки і, зігнувши широко, відложив її знеохочений на бік.

— Що за нудь отся наука! — шепнув сам до себе, красше-б прочитати мені Верного: "Таємничий остров", або побавити ся з Сильвою в доміно. Най лиш відійде її учителька. Тимчасом спечу собі каштанів, говорив, виймаючи їх з шуфлядки столика. Маленьким ножиком став обрізувати наверхки, відтак, присівши перед печию і насунувши жару, кидавав каштанів. Голосні вистріли залунали в тихій комнаті, червона грань пирсла на хлопця. Мерщій примкнув дверці. Коби хто не прийшов! — шепнув, а то гнівати ся муть за се, грань може спалити підлогу або килимок. Та мабуть почули такой, бо занавіса відхилила ся, а в порозі станула мама.

— Вже вмієш лекцію, Сергію? — спитала; при пану професорі не конче йшло гладко здаване.

— Ще лиш задачу написати і стишок вивчити — відповів хлопець, піднімаючи ся борзо з землі.

— Чому ж бавишся тепер місто писати? Памятай, щоби до вечері все було готове, — знаєш, татко не люблять, як дримаєш відтак над книжкою — докинула мама, виходячи з комнати.

Сергій виймив з жару спечені вже каштани, а перекидаючи з одної долоні в другу, висипав в хустинку на ліжочко. — Най стигнуть! а тепер ще та задача — казав, шукаючи за пером між книжками. — Десь пропало! нема чим писати, пожду, аж Сильва скінчить лекцію, позичу у неї. Ах! коби вже скорше малі вакації, хоч три дні не треба би ходити до школи і вчити ся — зітхав, обираючи каштани.

До комнати вбігла сестричка.

— Пішла твоя учителька? — питає Сергій.

— Пішла, тепер вже я зовсім свободна, все на завтра вмію — говорила Сильва, забираючись і собі до горячих каштанів.

— Стрівай, покажу тобі прегарну книжку з образками — сказала по хвилі — принесла мені її панна Оля.

Незабавом сиділи обое при столі і, заїдаючи каштани, листкували велику, ілюстровану всемірну історію.

— Хочеш, заграємо в доміно — намавляв Сергій, коли переглянули всі картини.

— Красше в варцаби, в доміно так нудно — просила Сильва.

— Най буде! — пристав братчик, виймаючи з шафки варцабницю.

Діти потонули в грі, лиш знадвору инколи загудів вітер о угли дому, або з далеких комнат долетіла розмова домашніх. Сильва мовчки пересувала варцаби, Сергій посвистував собі стиха під носом.

— Виграв! — закликав, убиваючи сестрі послідню матку.

— Ой, справді — засумовала ся Сильва — я зле зробила, що передше не забрала твоїх двох, а могла...

— Пропало — сказав Сергій і встав від гри. — Не знати, чи борзо буде вечеря, я вже голодний, і спати хоче ся.

Сильва глянула на годинник.

— А се зовсім і не пізно, осьма доходить. Татка може ще й нема з міста.

Они перейшли до їдалні. Татко вже були, та писали якийсь лист в своїй канцелярії. Сильва допомгла мамі накрити стіл. За часинку сиділа ціла семья при вечері.

— Зимно мені — промовив тато — сильний бере мороз на завтра, такого сеї зими ми й не мали. А ви, діти, лекцію вивчили?

— Я вже, татусю — весело скрикнула Сильва — панна Оля лиш відпитала мене і задачу поправила.

— А ти свою написав? — ввернула ся мама до Сергія, що неспокійно крутив ся по кріслі. Хлопець спаленів. Він аж тепер нагадав собі, що задача не готова, а стишок не

вивчений.

— Я не мав пера, десь запропастило ся — шепнув, спускаючи очи на таріль.

— Чомусь не сказав перед вечерею, — відозвала ся Сильва, — я була би тобі своє позичила.

— А що-ж ви доси робили в Сергієвій комнаті? — спитала мама.

— Оглядали історію і грали в варцаби, но я не знала, що Сергій лекції ще не вивчив — я застала его, як обирав каштани — оправдувала ся Сильва.

— Гарно, хлопче, пильнуєш науки! — став гнівати ся тато — а то вже за два тижні і кінець курсу, не знати, яке принесеш свідоцтво. Як дальше так будеш занедбувати ся, то на конику, якого я обіцяв тобі, мабуть хтось иньший поїде. А тепер йди, небоже, писати — ти, Сильво, позич єму пера.

Сергій, і не кінчаючи вечери, забрав ся з їдалні. За ним увійшла Сильва з пером.

— О! ти вже своє, як бачу, найшов? — промовила.

— Де? — оглядав ся кругом Сергій.

— А ось яке велике лежить на книжці, добре ти й шукав! — засьміяла ся, показуючи згубу.

Сергій завстиджений вхопив перо і зошит. Сильва вернула до родичів.

Сиділи в сальонику. Мама переглядала літературну часопись, татко, закуривши, ходив по комнаті. Сильва, винявши якусь робітку, і собі присіла коло стола.

— Чого се наш Доґ так нині гавкає? — заговорив згодом тато, наслухуючи.

— Мабуть не випустили его з буди — відповіла мама. — Іди но, Сильво, до кухні, скажи Стефанови, най подивить ся до Доґа.

Щораз завзятійше вите долітало з долини. Сильва не вертала. Тато підійшов до вікна в другій комнаті, що виходила на подвірє.

— Щось там стало ся — мовив — всі слуги стоять зі світлом при буді.

Саме в сій хвили почули ся голоси з кухні, і Сильва вбігла до сальонику.

— Стефан каже — розповідала стревожена — що в буді хтось сидить!..

— Може злодій закрав ся — сказав тато і, накинувши футро, зійшов по сходах в долину. В сінях наткнув ся на сторожиху.

— Прошу пана — говорила — там найшли якогось хлопця!

Пан Дормут приступив до громадки, що окружила буду. Між ними стояв невеличкий, блідий хлопчина в літах Сергія. На собі мав студентський мундурик, та старий мабуть дуже і тоненький. Хлопець аж посинів з зимна і дрожав на цілім тілі трохи і зі страху, бо всі довкола грізно споглядали на него, а Стефан і сторож присунули ся близьенько, немов побоюючись, щоби їм не втік.

— Що ти робиш тут, хлопче? — спитав пан Дормут, перепхавши ся поміж цікавих.

— О пане! — скрикнув хлопець крізь слези — не давайте мене на поліцію, я не злодій, я лиш сю ніч хотів тут пересидіти, бо не маю де захистити ся.

Стефан і сторож глумливо покивали на се головами — жінки милосернійшим оком глянули на малого.

— Ходи за мною — розказав пан Дормут — в хаті оповіш нам свою історію! І він,

пускаючи хлопця передом — став піднімати ся сходами в гору. В кухні ждала Сильва з мамою.

— Приводжу вам гостя — промовив пан Дормут до жінки.

— Борис! — почув ся нараз голос Сергія, що зацікавлений визирав зза дверей.

— Сергій! — скрикнув і собі хлопчина і завстиджений рванув ся мов до утечі.

Та пані Дормут спинила его.

— Стрівай! хлопче, як бачу, ви знакомі зі собою!

— Се мій товариш — заговорив Сергій, виходячи на середину. — Відки взяв ся ти тут так пізно?

— О тім сейчас дізнаємо ся, а мамуся пошукає тимчасом для нашого гостя вечерю — сказав татко, ідучи з дітьми в комнату.

Борис, збентежений новим своїм положенєм, не знав спершу, як і повернути ся, но пан Дормут посадив его побіч себе і щиро став розпитувати про все. І ось хлопець, осьмілений і ogrітий теплом родинним, яке тут повіяло на него, починає свою повість.

Родом він з села, три милі відси. З малечку вже полюбив науку, рвав ся до неї усею дїточою душею. Все був першим в школі, що року з нагородою пильности вертав з попису.

Та сього було ему за мало, до ширшого зітхав він сьвітла, до яснійшої правди! Він чув, що за его рідним селом, за тими ріками і горами ще дальше простирає ся сьвіт, ще иньші живуть люди! І він забажав пізнати той сьвіт, тих людей, забажав між ними шукати долі, наукою здобути єї собі і другим. І він пішов! Найшли ся добрі люди: сьвященик і учителька, що помогли бідному хлопцеві дістатись до гімназії. Родичам годі удержувати его в школах, дома ще шестеро дїтий крім него. Три роки жило ся ему несогірше, хоч часом і не доїв як треба, та мав бодай теплий кут у своячки учительки, а з лекції убирав ся і куповав книжки. Тоді я навіть придбав собі Кобзаря Шевченка з ускладаних грошей — говорив Борис радісним тоном, оживляючись чим раз більше — на вакації читав я хлопцям в селі — в рік мусів продати — докінчив сумним голосом...

Сильва слухала незвичайно уважно, Сергій запхав ся в темний кут, так що лице его годі було розглядіти.

— Як же четвертого року проживав ти? — допитував пан Дормут, коли Борис замовк на хвилю.

— Ой, сего року не сприяє мені доля — начав знов хлопець — егомость померли, учительку перенесли десь далеко — і так стратив я 8 зр., що они місячно для мене сполом складали. До бурси спізнив ся з поданєм, бо думав, що буду на станції, де і передше. В літі ще пів біди, бодай не зимно і можна вчити ся в городі, бо в шевця, у котрого мав я кут на ніч, годі було працювати! З дому присилали мені деколи якої садовини чи городовини, та й ще що тижня два бохонці хліба і 20 кр.

— Із того ви жили? — дивовала ся Сильва. Пані Дормут усьміхнула ся мимохіть, жалісно глядячи на малого оповідача, зір тата полинув в куточок, де мовчки сидів Сергій.

— Так, тоді ще жило ся — розказував Борис — та знов спало нещастє! Паньство, у

котрих мав я дуже добру лекцію, виїхали недавно. Через ті заспи і морози не був ніхто від нас в місті, ні гроший, ні хліба не привезли. Кілька разів змітав я сніг з улиць, перебраний в старий сірак, бо в мундурку якось ніяково було, та опісля не хотіли брати, що я заслабий. Осталась мені одна лиш одніська лекція, а то ще нині рано казав швець вибирати ся, коли не можу платити. От я і загадав де в камениці переночувати і зайшов несвідомо тут. Зразу сховав ся був в комірці під сходами, та сторож нагнав з вечера, — відтак вліз я крадькома у буду. Був би і переночував, колиб пес не став гавкати.

Настала довга мовчанка.

— Їдж тепер, хлопче — завізвала пані Дормут Бориса. Той не дав ся довго просити, такої вечері він ще з роду не їв.

— А деж твої річи і книжки? — відозвав ся з кутика Сергій.

— Річий в мене не багато, і ті задержав швець за комірне — а книжки ось тут, — казав Борис, відхилиючи мундурик, в котрого кишени містили ся его зошити і зо дві книжки — більше їх нема.

— А лекцію на завтра вмієте? — цікавила ся Сильва.

— Вмію, в школі на павзі зробив я грецку препарацію, стишки вивчив по дорозі, заглядаючи до книжки і повтаряючи в думці, задачу написав у одного товариша. Спокійний піду завтра до школи — говорив цілком вже безжурний — не дуже то і потребу вчити ся дома, бо в школі добре уважаю, ще й товариша одного підучую.

Сергій ще глибше запхав ся в куток софи, мама і тато перемінили ся поглядами.

— А що-ж ти дальше задумуєш, хлопче, робити? як проживати-меш? — спитав пан Дормут, залюбки спозираючи на синового товариша.

— Як Бог дасть! — мовив Борис. — Може пришлють мені сими днями хліб і кілька десятків, то поверну до шевця — може яку лекцію роздобуду! Ще би лютий, март — а там вже і на дворі мож пересидіти. Коби здоровле і трохи розуму в голові, вибю ся через сьвіт.

— І побідиш! — закликала, зворушена его вірою, пані Дормут.

Годинник прозвонив одинайцяті.

— Час нам спочати! — сказала, встаючи — ти, Борисе, місто в буді з Догом переспиш сю ніч з Сергієм, а завтра поговоримо о твоїй будучности.

Сергій вхопив товариша за руку і повів до своєї комнатки. Погляд Бориса так і пав від разу на шафку з книжками — очи аж засьвітили ся ему.

— Боже! що у вас книжок! — скрикнув, отвираючи першу з гори. — Байки Ля Фонтена! — прочитав зовсім гладко французку напись. — Знаю, знаю багато з них, від двох літ учу ся сеї гарної мови і розумію трохи. За рік запишу ся і на англійський язык, — розказував, відчитуючи написи книжок.

— Що-ж ти всю мудрість сьвіта хочеш вивчити? — засьміяв ся пан Дормут, що і не спускав з него ока.

— Хочу! хочу! коби лиш можна. Мені аж серце бе ся, коли переходжу попри книгарню і бачу там стільки гарних книжок. Тепер лиш написи вільно мені відчитувати

і роздумувати відтак над ними по ночех, але колись, колись...

— Колись, як станете великим паном, то закупите всі — перебила єму Сильва.

— Не хочу бути великим паном, хочу лиш бути розумним чоловіком — відказав Борис — а вже хто чесний і розумний, не згине в світі марне, правда пане?

— Правда, хлопче, — признав пан Дормут.

— А як сам зможу жити в світі, — говорив дальше хлопець наче сам до своїх мрій — то других навчу всего, що сам знати-му. Моїм молодшим братям поможу в школах, другим з нашого села, кожному бідакови, що буде рвати ся до науки поможу — щоб просвічені не бідували так гірко...

Тишина сповила комнатку. Всі мовчали під вражінем горячих слів хлопця. А він стояв серед сего пишного панського оточення в старім, витертім мундурику, лиш марне личко зарожевіло тепер одушевленем, а ясні очи гляділи десь далеко вперед, немов усьміхали ся до того великого світла, за котрим рвала ся молода душа, щоб спохвативши єго, повною жменею розкинути відтак серед темряви рідної країни...